

Uusi teid algõpetuses III

Lisa Nr. 5

JOH. KÄIS – J. PARINBAK

KODULUGU

Tööjuhatusi ja saateained individuaalseks
tööks

3. õppeaasta

K. k.-ü. „Töökooli“ kirjastus
Tallinnas, 1933

Uusi teid algõpetuses III

Lisa Nr. 5

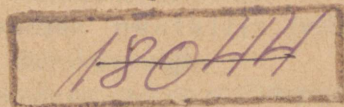

Joh. Käis — J. Parinbak.

KODULUGU

Tööjuhatusi ja saateainet individuaalseks tööks

3. õppeaasta

K. k.-ü. „Töökooli“ kirjastus
Tallinnas, 1933

Uusi teid algõpetusea III
Lisa Nr. 5

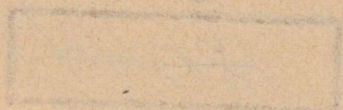
2

155798

Firma J. Ratasapp, Tallinnas, Lai 43.

A = 7693

K. K. O. Tõrkkõlli kirjastus
Tallinnas 1933

Kuidas kasutada tööjuhatusi.

Tööjuhatuses leian mitmesuguseid ülesandeid iseseisvaks töötamiseks. Et neid ülesandeid paremini täita, pean meeles siin antud seletusi:

1) Enne tööle asumist loen terve tööjuhatuses läbi.
2) Siis hakkam ülesandeid punktide kaupa lahendamada nii, nagu see tööjuhatuses seletatud (loen, kirjutam, joonistan, arvutam jne.).

3) Püüam ülesandeid täitam iseseisvalt; õpetajam poole pöördum seletuste saamiseks ainult siis, kui midagim arusaadamatum ette tuleb.

4) Ristikestegam märgitud ülesanded täidam ainult oma soovil ja kui aegam jääb.

5) Ülesandeid täidam töövihus või brošüüris (kuidam brošüürem korraldam, seletab õpetajam).

6) Küsimustelem „mõtlemiseks“ kirjalikkum vastust ei nõuta (omam soovil, huvim pärast võib seda siiski teha, kui aegam on). Mõeldum vastuseid harutam klassis ühiselt ühel järgmisel tunnil, kui tööjuhatus täidetum.

7) Igalem töölem kirjutam kohasem pealkirjam (võib olla ka seesamam pealkiri, mis tööjuhatuselgi).

8) Äärelem märgim alati kuupäevam, mil olen töötanud.

9) Üksikute ülesannetum lahendused teen nii, et kõik oleks täiesti arusaadam. Sagelim on tarvis ka siin panna omam pealkiri.

10) Samuti vastam küsimusim (kuid küsimusim vihkum ega brošüürim ei tarvitsem kirjutadam).

11) Joonistelem ja tabelelem kirjutam alati pealkirjam ja vajalikud seletused.

12) Tööjuhatus lõpeb harilikult ülesandega: Pea n meeles. Osa sellest on juba antud tööjuhatuses; li- saks kirjutata ise ka, mida tahan meeles pidada. Kõike seda tulebki tõesti hästi ära õppida, korrata ja meeles pidada.

Märkus: Tööjuhatuses peab vihku või brošüüri ära kir- jutama: 1) täiteülesanded, mis tuleb lõpetada; 2) see, mis on an- tud meelespidamiseks; 3) mis on sellekohaselt märgitud: „Kirjutata:“

---

3. Vastan küsimusi: Missugune oli õunasaak sel aastal? Möödunud aastal? Mis võib loota tuleval aastal?

*4. Missuguseid viljapuid kasvab koduaias (naabriaias)? Kuipalju?

Nr. 3. Kartul ja tema Euroopasse toomise lugu.

1. Loen pala nr. 1: „Kui esimest korda kartulit kasvatati . . .

2. Mõtlen vastused küsimustele: a) Miks on kartulil toiduks kõlvuline ainult mugul? b) Miks ei või mugulat viljaks ega seemneks nimetada? Siiski räägitakse, et osa kartulit jäetakse kevadel „seemneks“. Mis see tähendab? d) Samuti räägitakse, et kartul andis sügisel näiteks 8 „seemet“. Mis see tähendab? e) Kus hoitakse kartuleid ületalve?

3. Kirjutan lühidalt, mis oli mulle kõige huvitavam loetud palas.

*4. Pärin kodus järele ja kirjutan töövihku, kuipalju maad oli kodus sel aastal kartuli all? Kuipalju kartuleid saadi?

- Pea n meeles:
1. Kartuli kodumaa on Ameerika.
  2. Euroopasse toodi kartul umbes 350 aastat tagasi.
  3. Eestis hakati kartulit tarvitama umbes 150 aastat tagasi.

Nr. 4. Juba langevad puude lehed.

Vaatluseks õues (metsas):

1. Hoopis raagus on .....; vähe lehti on veel ....., rohkesti lehti on .....

2. Vilju jääb okstele pärast lehtede varisemist:

3. Kogun neid vilju.

4. Okstel pärast lehelangust on leida veel: .....

*5. Kogun mitmevärvilisi sügislehti. Õpetaja juhatause järgi kuivatatan nad ära ja kleebin eri lehele.

Klassis (kodus):

1. Kirjutan kokkuvõtte vaatlustest aias.
2. Vaatlusvihust või vaatlustabelist leian üksikute puude ja põõsaste lehtimise ja lehtede kaotamise aja (kuupäevad). Siis kirjutan puude nimed kahes reas nii, et esimeses oleksid puud selles järjekorras, kuidas nad lehtivad; teises aga nii, kuidas nad oma lehed kaotavad, (kuupäevad ka juure).

Kevadel lehtivad puud niisuguses järjekorras:
1....., 2.....

Sügisel kaotavad lehed: 1....., 2.....

*3. Joonistan oma valikul ühe puuksakese: a) kevadel raagus, b) „hiirekõrvus“, d) roheliste lehtedega, e) õitsvalt, f) koltunult, g) sügisel raagus. Iga joonise kõrvale kirjutan ka kuu, millal puu on niisugune.

Nr. 5. Suur rännak lõunamaale.

1. Kirjutan töövihku: Rändlindudest on meilt juba läinud..... Siin on veel....., neist jäävad talvekski meile..... Neist kevadel tulid esimesena....., viimastena.....

2. Loen pala Nr. 2: „Suur rännak lõunamaale“.

3. Kirjutan lühidalt kõige huvitavamast palakesest ja selle, mida ma varem veel ei teadnud.

*4. Joonistan mõne tuttava linnuparve kuju.

Nr. 6. Soojamõõtja.

1. Joonistan toa-soojamõõtja ühes astmikuga ruudulisele paberile nii, et saaks lugeda kraade üles 0-st kuni 40-ni ja alla 0-st kuni 20-ni (iga ruut on 1 kraad). Kraadide arvude kõrvale kirjutan: 0⁰ — lumi sulab, vesi külmub; 5⁰ — külm vesi; 14⁰ paras toasoojus; leige vesi; 25⁰ — palav ilm; 15⁰ alla 0 — kõva külm. Kraadikriipsud teen samuti kui soojamõõtjal.

2. Kirjutan mudelile nimed: soojamõõtja, kraadiklaas, termomeeter.

3. Kinnitan soojamõõtja mudeli töövihku.

Nr. 7. Veetilga mitmesugused kujud.

1. Loen pala Nr. 3. „Veetilga elukäik“.

2. Kirjutan veetilga iga isesuguse kaju kohta õige lühikese seletuse (võimalikult ühe lausega). Need kujud on: vesi, jää, aur, pilv, lumi, vihm, rahe, kaste, hall, härmatis. Järjekord on vaba, kuid vastused nummerdan ja vastuse iga numbri järel algan uuest reast.

Nr. 8. Koduloomadest.

A. Veis ja lammas.

1. Loen pala Nr. 4: „Kuidas lehma osta“.

2. Kirjutan lühidalt: Mida annab meile veis. — Seletan ka lühidalt, milleks või kuidas seda kõike tarvitame. Samuti kirjutan lamba ja sea kohta.

3. Kui kaua aega annab lehm piima (küsin kodus)? Kirjutan vastuse.

*4. Küsin kodus järele ja kirjutan vihku: Kuipalju piima annab lehm päevas? Kui palju saadakse raha 1 lehma, 1 sea, 1 lamba müügist?

B. Hobune — meie tööloom.

1. Loen pala Nr. 5. „Hobune.“

2. Et hobust töös kasutada, on vaja mitmesuguseid tööriistu ja hobuseriistu. Kirjutan lühidalt, mis-suguseid hobuseriistu on vaja, kui hobune rakendatakse: vankri, saani, ree, adra, rulli, äkke ette?

3. Mõtle miseks: a) Kuidas peame hobuse eest hoolitsema pärast rasket tööd? b) Kuidas on võimalik hobust rautada?

Nr. 9. Milleks tarvitame vett?

1. Loen pala Nr. 6: „Miks juuakse vett?
2. Kirjutan võimalikult rohkem vastuseid pealkirja küsimusele; iga vastuse juure panen järjekorra numbri. Algas oleks nii: 1) Vesi on meile joogiks. 2) Vees keedetakse liha, kartuleid, herneid. 3. ....
- *3. Kirjutan lühidalt: Kust saame vett?
4. Mõtlemiseks: a) Missugune vesi on joogiks kõige parem? b) Mis tuleb teha veega, kui on karta, et temas on haigusidusid?

Nr. 10. Kuidas kasutame tuld ja soojust?

1. Loen pala Nr. 7: „Köögisaladusi“.
2. Kirjutan: a) Kütte- ja põletisainena tarvitame ..... b) Tuld ja selle soojust vajame: ..... (siia rohkem näiteid) d) Vee ja toidu soojendamiseks on meil.....
(Iga riista kohta kirjutan ka, millest ta on tehtud.)

Nr. 11. Kuidas kaitseme end külma eest?

1. Loen pala Nr. 8: „Miks riie soojendab?“
2. Kirjutan: Mis kõik kaitseb meid külma eest elumajas? *Kuidas on kaitstud linnukesed ja metsloomad talvekülma eest?
3. Mõtlemiseks: Lõunamail pole vaja kaitset külma eest. Milleks seal ehitatakse elumaju?

Nr. 12. Elu õhumere põhjas.

1. Elu õhumere põhjas on iseäraline seepool, et õhku ei näe ja ta ei takista ka liikumist. Toon mitmesuguseid näiteid sellest (vähimalt 6), kuidas võib märgata ja tunda, et õhk ümbritseb meid igal pool. Kirjutan nii: Õhku võib tunda, kui..... Õhku on näha.....

*2. Kirjutan vastused: a) Miks tehakse muld aias ja põllul enne vilja külvamist hästi kobedaks? b) Miks jääb vili kiduraks, kui põllud liigse vihma tõttu on pike-maf aega liiga märjad või koguni vee all?

3. Mõtlemiseks: a) Kuidas pääseb õhku ka järve, mere sügavamaisse kohtadesse? b) Miks kogunevad kalad talvel jäässe raiutud aukude juure? d) Lompides ja veega täidetud aukudes võib kergesti hävitada sääse ja teiste putukate tõukusid, kui kallata vee peale petroleumi. Miks nii?

Nr. 13. Kass ja koer.

1. Mõtlemiseks: Milles tunneme kassis kisk-jat looma? Ja koeras?

2. Kirjutam: „Kui kassi ei oleks“ . . . või „Kui koera ei oleks“ . . .

Nr. 14. Elu metsas talvel.

1. Loen pala Nr. 9: „Elu metsas talvel.“

2. Koostan palas nimetatud loomadest ja teistest, keda tean, tabeli:

Nimi	Mis tal on kaitseks külma eest?	Kust leiab toitu?

Nr. 15. Kes rikub meie toiduaineid ja muid asju?

1. Loen pala Nr. 10: „Ämbliku võrk“ ja Nr. 11: „Kuidas nakkushaigused levivad“.

Mõtlemiseks: Miks ei tohi ämblikuvõrku haa-vale panna?

2. Kirjutan lühidalt soovimatuist kaaselanikest meie elamutes, igapäevase kohta: 1) nimi, 2) kus elutseb, 3) mida ta rikub või mispärast ei ole ta meile soovitav, 4) kuidas tõrjuda või hävitada.

Nr. 16. Vastikud putukad-parasiidid.

1. Loen palad Nr. 12: „Lutikad“ ja „Kuidas hävitada lutikaid“.

2. Mõtlemiseks: a) Kus on lutikad päeval? b) Kust lutikad tulevad uude majja?

3. Kirjutan (ka eelmises tunnis loetu järgi): Kes levitavad haigusi . . .

Nr. 17. Kevad saabub.

1. Loen pala Nr. 14: „Kevad saabub“.

2. Kirjutan: a) Et kevad on liginemas, seda olen ka mina ise tähele pannud: ..... b) Kevad toob ka noori loomi ..... (kellel on juba poegi?) d) Jänesele on kardetavamad kui kõik röövlomad ..... e) Kevad toob loomadele ka muresid: .....

*3. Mõtlemiseks: Jänesepoegi hukkub palju, aga ometi ei hävine seepärast jänesed. Kuidas seda seletada?

Nr. 18. Kana.

1. Lõikan valgest paberist muna, roosast paberist munavalge, (õhuruumi osa tuleb ära lõigata) kollasest paberist rebu. Kleebin need töövihtu üksteisele peale nii, et munavalge ümber oleks näha nahake ja koor. Et koor veelgi oleks selgemini nähtav, tõmban ümberringi pliatsiga joone. Kirjutan vastavad nimetused juure.

2. Loen pala Nr. 15: „Isehauduja“.

3. Mõtlemiseks: a) Kuidas on võimalik, et isehaudujast tulevad kanapojad välja? Millepoolest on isehauduja hea? b) Miks ei taha kana pesalt lahkuda? Ka teised linnud püüavad istuda pesal viimase võimaluseni. Mõni näide sellest.

Nr. 19. Kana sugulasi.

1. Loen pala Nr. 16: „Hallid põldpüüd“.

Mõtlemiseks: a) Kus olen näinud nurmkanu? b) Kuhu peidavad nad endid tuisu ajal?

2. Põldpüüd ehk nurmkanad on mitmeti sarnased kanaga. Kirjutan, mille poolest on nurmkana sarnane kodukanaga.

*3. Kujutan aasta joonena. Selle aja, mil ei tohi põldpüüsid lasta (13. dets. — 28. aug.), teen punaseks.

Nr. 20. Kuldnokk.

1. Loen pala Nr. 17: „Kuldnokk“.

2. Kirjutan kuldnokast: a) Tulekuaeg kevadel, pesaehitusaeg, haudumisaeg, noorte „lend“. b) Toiduks on tal kevadel....., suvel....., sügisel....., d) Noort kuldnokka vanade keskel võib ära tunda.....

3. Mõtlemiseks: a) Missugustes kohtades pesakastid kuldnokale ei meeldi? b) Kas kuldnokki metsas ka pesitseb?

Nr. 21. Loomade äpardusi suurvee ajal.

1. Loen pala Nr. 18: „Loomade äpardusi“.

2. Kirjutan: a) Kaladele on suurvesi enamasti hea aeg: (Miks?)..... b) Ka kaladega võib juhtuda suurvee ajal äpardusi: (Kuidas?).....

Nr. 22. Elu ärkab vees?

1. Loen palakese Nr. 19: „Elu ärkab vees“.
2. Kirjutan nende loomade nimesid (niipalju kui aga tean), kes talve saatsid mööda vees, jõe või tiigi põhjas. Igaühe kohta kirjutan ka lühidalt, kuidas ta talvel elas.
3. Mõtlemiseks: a) Kes elavad puruvanakeste majakestes? b) Kuidas saavad loomad vees hingata?

Nr. 23. Esimesed lilled.

1. Loen pala Nr. 20: „Esimesed lilled“.
2. Kirjutan: a) Kõigi tuttavate lillede nimed, mis juba õitsevad.
*b) Kuidas võivad need lilled nii vara õitseda? (Vastus igaühe kohta eraldi.)

Nr. 24. Kevad aias.

Kirjutan kokkuvõtte vaatlustest:

1. Mis on aias (puuvilja-aias, köögivilja-aias) sügisest alles jäänud?
2. Mis on kevad toonud uut?

Nr. 25. Kes laulikuist on juba siin.

1. Kirjutan vaatlusvihust või tabelilt nende lindude nimed, kes saabusid 15. aprilli ja 15. mai vahel.
2. Loen pala Nr. 21: „Linavästriku“.
3. Mõtlemiseks: Kuidas lendab linavästriku? Kuidas liiguvad maad mööda: varblane, kuldnokk, lõoke, tuvi?..... Mis kuudel on linavästriku teine ja kolmas pesakond poegi?

2. Kodukohast ja kodumaast.

Kuidas elatakse kodukohas.

Nr. 1. Kodu- ja kooliümbrus.

1. Loendan, mis on koolist põhjapoole, lõuna-
poole, läänepoole, idapoole (järjekord vaba).

Kooliümbrus :

1. Põhjapoole: .....
2. ....
3. ....
4. ....

2) Samuti loendan, mis on kodust põhja-, lõuna-,
lääne-, idapoole. Iga koha nime juure kirjutan ka, kui
kaugel on see kodust?

Nr. 2. Tee kodust kooli.

Joonistan pilt-plaanina tee kodust kooli ja kõik, mis
teel ja tee ääres ette tuleb: kilomeetripostid, majad, puud,
metsad, jõgi (oja), sild, ristteed jne. Kirjutan ka koha-
nimed juure.

Värvid valin nii, et need oleksid võimalikult sama-
sugused, kui tõelistel asjadel.

Kui joonis valmis, näitan ristiga, kus on põhi,
lõuna, ida ja lääs.

Nr. 3. Kaev.

1. Joonistan kodukaevu läbilõiguse ja teen selle
kõrvale ka sügavusmõõdu. Näitan joonisel ka, kas
kaev on pump-, ratas- või valdaskaev.

2. Edasi kujutan vettpidava kihi ja kirjutan juure, mis kiht see on (savi, paas, liivakivi). Vettpidaval kihil kujutan ka põhjavett.

*3. Kujutan joonisel 2 kaevu: üks hästi sügavam kui teine. Jooniselt peab olema ka arusaadav, miks üks kaev on teisest sügavam.

Nr. 4. Allikas.

1. Joonistan vaadeldud allika läbilõigu (seletusi ka õpetajalt).

2. Kirjutan: a) Veesoojus allikas oli ..... kraadi. See ei muutu tunduvalt ei suvel ega talvel .....
b) Allika vesi voolab ..... Meie allikas annab sekundis (või 1 minutis) umbes ..... liitrit vett.

3. Mõtlemiseks: a) Miks allika vesi on väga selge ja harilikult ka hästi maitsev? b) Miks ei muutu tunduvalt allika veesoojus ei suvel ega talvel?

Nr. 5. Kuunähud ja kuuliikumine.

1. Joonistan noorkuu, esimese veerandi, täiskuu, viimase veerandi ja vanakuu. Igale joonisele kirjutan juure, mis ajal neid võib selges taevas näha.

2. Leian kalendrist ja kirjutan vihku:

Detsembris (-jaanuaris).

Noorkuu algusest kuni esimese veerandini.....	päeva.
Esimesest veerandist kuni täiskuuni	päeva.
Täiskuust viimase veerandini	päeva.
Viimasest veerandist noorkuuni	päeva.
<hr/>	
Kokku.....	päeva.

*3. Kordan sedasama teisel kalendrikuul.

Nr. 6. Missugused olid viimasel ajal ilmad.

Vaatlesime ilmu..... novembrist kuni....., kokku .....päeva.

Kõige kõrgem õhusoojus .....⁰ (kraadi) oli .....
Kõige madalam „ .....⁰ (kraadi) oli .....
Üldse oli külmapäevi (alla 0⁰) .....päeva, sula oli
.....päeva.

Tuul puhus põhjapoolt ..... päeva.
„ „ idapoolt ..... päeva.
„ „ lõunapoolt ..... päeva.
„ „ läänepoolt ..... päeva.

Vihma sadas ..... päeval, lund ..... päeval, kokku
sademeid oli ..... päeval. Tuiskas ..... korda. Sel-
geid päevi oli .....

Nr. 7. Mida kõike võime postiga saata.

1. Harilikumad postisaadetised on: kiri, liht-post-
kaart (ja vastusega), piltpostkaart, ristpaelsaadetis, raha-
kaart, postpakk.

Kirjutan igaühe kohta, kuipalju tuleb saatmisel
maksta; ristpaelsaadetiste kohta ka: mida võib sel viisil
saata.

2. Postsaadetised lähevad sama hinna eest (sama
tariifi järgi), mis kodumaalgi, ...

*3. Missuguseid saadetisi võib tähistada? Milleks?

4. Meile ligem postagentuur on ..... ja ligem
postkontor asub .....

Nr. 8. Kirja teekond.

Kirjutan lühidalt mõne kirja teekonna kirjasaatjalt
kirjasaajani (adressaadini). See võib olla mitmesugune,
aga tähtsamaid punkte sel teekonnal on: kiri kaob ümb-
rikku....., mark pannakse peale....., rändab postkasti
....., postkontoris või postagentuuris sorteerimine, tem-
beldamine....., postikotis....., teel raudteel....., post-
vagunis....., aurikul..... (lennukil), jälle postkonto-
ris....., kirjakandja kirjataskus....., kirjakastis.....,
adressaadil käes.....

Nr. 9. Missuguseid ajalehti on Eestis.

Kirjutan vastused sellele küsimusele tabelina:

Ajalehe nimi	Kus asub toimetus	Kui tihti ilmub	Kui vana on	Tellimishind poolaastas

Nr. 10. Missuguseid ajakirju on Eestis.

Ajakirja nimi	Kus asub toimetus	Kui tihti ilmub	Kui vana on	Tellimishind poolaastas

Nr. 11. Neid raamatuid olen ma lugenud.

1. Loendan (jutu-) raamatuid, mida olen lugenud. Igaühe kohta, peale autori nime ja pealkirja (need kriipsutan alla), kirjutan õigelühidalt: mis on raamatu sisuks? kuidas raamat mulle meeldis? kust sain raamatu lugemiseks?

2. Mis oli minu esimene raamat, mida mäletan lugevat?

Nr. 12. Palju haigusi vaevab lapsi ja täiskasvanuid.

1. Kirjutan lühidalt haigustest, mida olen põdenud ise või mida on põdenud kodused. Iga haiguse kohta märgin, mis siis haigel valutab või muidu viga.

2. Nakkushaigusi tekitavad silmale nähtamatud pisikud. Nakkushaigusi on:.....

3. Ihusoojamõõtja näitab tervel inimesel ..... kraadi, haigel aga ..... kraadi.

*4. Missugused koduvalmistatud rohud (ravimid) ja abinõud aitavad hästi ühe või teise haiguse puhul?

5. Mõtlemiseks: kuidas päikese valgus kaitseb haiguse eest?

Nr. 13. See rohi aitab.

1. Koostan tabeli kooliapteegis leiduvate rohtude kohta, mis haiguste puhul ja kuidas neid tarvitada:

Rohu nimi	Kuidas ta välja näeb (värvus, lõhn, maitse jne.)	Mis haiguse puhul ja kuidas tarvitame

*2. Kirjutan: Meil kodus on rohtusid: .....

3. Loen pala Nr. 13. „Millal inimesed hakkasid endid pesema“. Mõtlemiseks: a) Miks vanasti inimesed ei hoolitsenud puhtuse eest? b) Miks nüüdki on inimesi, kes ei pese käsi ega vaheta küllalt sagedasti ihupesu?

Nr. 14. Millal on meie tähtsamad pühad?

1. Täidan kalendrist tabeli:

Pühad	19.....	19.....	Käesoleval 19.....	Tuleval 19..... aastal

2. Liikuvad pühad on: .....
muutumatud pühad on: .....

Nr. 15. Kust ja kuhu viivad teed?

1. Täidan tabeli:

Kust jakuhu	Missugune tee	Kui pikk	Kas on omnibuse-, telefoni-, telegraafiliin teel?

2. Mõtlemiseks: a) Miks peab iga aasta uuesti kruusa teele vedama? b) Miks tehakse teehöövliga tee keskelt kumeraks? d) Miks kaevatakse kraavid kummalgi poole teed?

Nr. 16. Ma reisin kaardil.

1. Vaatan kaardilt, kuidas tuleks sõita kodust mõnesse kaugemasse linna. Joonistan kaardilt silma järgi tee kodust sinna (raudtee musta joonena, maantee värvilisena); märgin ka linnu ja jaamu, kust sõidan läbi.

2. Kuspool kodust vaadatuna on see linn, kuhu jõudsin? Kui kaugel (ligikaudu). Üks reis lõpetatud, alan teist (kui aeg lubab).

---

3. Möödunud aegadest kodukohas.

Nr. 1.

1. Küsin vanemalt inimesilt teateid suitsutarede kohta kodukohas.
2. Joonistan suitsutare.
3. Viimased suitsutared meie kodukohas olid:.....

Nr. 2.

1. Küsin vanemalt inimesilt, milliseid põllutöö- ja muid tööriistu tarvitati vanal ajal.
2. Meil on kodus järgmised vanaaegsed põllutööriistad:.....
3. Vanal ajal tarvitati järgmisi põllutööriistu:.....
4. Joonistan harkadra, karuäkke, puuhangu, härjajikke:.....
- *5. Meie külas tarvitatakse praegu järgmisi masinaid:.....

Nr. 3.

1. Küsin vanemalt inimesilt teateid endiste sõidukite kohta.
2. Meie külas teati viimasena puuvanker olevat (kellel) .....
3. Joonistan vana kõrtsihoone.
4. Meie kodukohas on järgmised vanad kõrtsid: .....

5. Praegu tarvitatakse järgmisi sõidukeid: .....

Nr. 4.

1. Meie maakonnas on järgmised muinasesemed (loendan kõik hiiemäed, ohvrikivid, linnamäed j. m.)
2. Kirjutan vanemate inimeste jutu järgi ühe kohaliku muinasjutu.

Nr. 5.

1. Küsin vanemalt inimeselt teateid tuleraua tarvitamise, esimeste tuletikkude kohta.
2. Tuleraua, taela ja tulekivi abil saadi tuld järgmiselt: .....
3. Joonistan tuleraua.
4. Tuld käidi laenamas järgmiselt: .....
5. Vanemad inimesed jutustavad esimestest tuletikkudest järgmist: .....
6. Praegu saadakse tuld: .....

Nr. 6.

Esimene tuli saadi vist küll sel teel, et välk lõi mõne puu põlema, alginimene viis taevatule koopasse ja hoidis seda alal. Hiljem õpiti tuld saama kaht puupulka hõõrudes.

1. Loendan kõik tulesaamise viisid „taeva tulest“ kuni tulemasinani (välgumihklini).
2. Kujutan valgustamisabinõude arengut alginimese koopatulest kuni elektrilambini jooniste abil.

Nr. 7.

1. Küsin vanemalt inimeselt teateid käsikivide kohta.

2. Käsikividega jahvatati järgmiselt: .....
- *3. Voolin käsikivi.
4. Meie ümbruskonnas on praegu järgmised veskid: .....

Nr. 8.

Vanasti kaubeldi nii, et vahetati kaup kauba vastu, nüüd müüakse ja ostetakse raha eest. Alles 40—50 a. tagasi vahetasid eestlased soome rannameestelt silku vilja vastu. Nüüd vahetatakse mõnikord laatadel hobuseid.

1. Milliseid aineid või kaupu vahetatakse meie kodukohas veel praegu?
2. Milliseid vahetati vanemal ajal?
3. Praegu müüvad talumehed järgmisi aineid ja kaupu: .....
4. Talumehed ostavad ise järgmisi kaupu: .....
5. Meie kodukohas on lähemad laadad: .....
6. Meie kodukohas on järgmised kauplused: .....
7. Loendan kõik käimasolevad rahad: ühesendine, kolmesendine: .....

Nr. 9.

1. Küsin vanemaitl teateid vanade jõulukommete kohta.

*2. Loen „Noorusmaa“ 1925. a. jõulualbumist M. T. „Jõulud“ ja loendan selle järgi kõik vanad jõulukombed.

Nr. 10.

1. Meie lähem linnamägi asub: .....
2. Linnamäe pikkus ..... m, laius ..... m, kõrgus ..... m.
3. Tean veel järgmisi linnamägesid: .....
- *4. Voolin linnamäe mudeli savist.
5. Olen kuulnud linnamäest .....

Nr. 11.

1. Vanad eestlased tarvitasid järgmisi relvi: .....
- *2. Joonistan muistse eesti sõduri.
3. Raudrüütliid tarvitasid järgmisi relvi: .....
- *4. Joonistan raudrüütli.

Nr. 12.

1. Meie kodukohas on ligemal ..... lossivaremed.
2. Joonistan varemete järgi umbkaudselt lossiplaani.
- *3. Voolin lossivaremed savist.
4. Meie lossivaremete kohta käivad järgmised muinasjutud: .....

Nr. 13.

1. Meie vald asub ..... kihelkonnas.
2. Joonistan kodukihelkonna kiriku.
- *3. Tean kiriku ajaloost järgmist: a) kirik on ehitatud ..... a.; b) kirik on purustatud ..... sõdade ajal; d) kirjutatan muud, mis tean kiriku ajaloost.
- *4. Käisin kirikutornis ..... nägin seal .....
5. Meie kiriku kohta käib muinasjutt: .....

Nr. 14.

- 1: Meie kool on asutatud a. ....
2. Tean järgmisi õpetajaid, kes töötasid ennemalt meie koolis: .....
3. Vanasti käidi koolis ..... a.
4. Vanasti õpiti koolis järgmisi aineid: .....
5. Praegu töötavad meie koolis järgmised õpetajad: .....
6. Klasse on meie koolis ....., õpilasi .....
7. Praegu õpitakse järgmisi aineid: .....

8. Küsin vanemailt inimesilt teateid nende kooliskäimise kohta ja kirjutan üles, mis nad huvitavat kõnelevad.

Nr. 15.

1. Meie kodukohas olid veneajal järgmised mõisad :
.....

2. Eesti vabariigi ajal anti mõisamaid rahvale ja nüüd on mõisade asemel järgmised asundused (või asundustalud) :
.....

3. Küsin vanemailt inimesilt teateid endiste mõisade kohta ja kirjutan üles, mida nad jutustavad mõisahärrast, mõisatöödest j. m. :
.....

Nr. 16.

1. Küsin vanemailt inimesilt, kuidas anti meie kodukohas perekonnanimesid.

2. Küsin isalt või vanaisalt, kuidas on saanud meie perekonnanimi.

3. Meie kodukohas on inimesi järgmiste saksapärase perekonnanimedega :
.....

4. Meie kodukohas on inimesi järgmiste eestipärase nimedega :
.....

5. Praegu on võimalik saksapäraseid ja halvasti kõlavaid perekonnanimesid muuta eestipäraseks. Meie kodukohas on järgmised inimesed oma endised perekonna nimed muutnud: 1) endine nimi
.....

2) praegune nimi
.....

6. Kirjutan üles ilusaid eestipäraseid perekonnanimesid :
.....

7. Meie kodukohas on taludel järgmised nimed :
.....

Nr. 17.

1. Meie kodukohas on järgmised seltsid ja ühingud:

Seltsi või ühingu nimi.	Seltsi või ühingu tegevus- siht.

2. Minu omased (isa, ema, vend) töötavad järgmistes seltsides : .....
3. Meie koolis on järgmised ringid : .....
4. Mina olen ..... ringi liige.

Nr. 18.

1. Küsin vanemalt, millal osteti päriseks meie talu või meie kodukoha talud.
2. Kust saadi talude ostmiseks laenu?
3. Milliseid raskusi oli võla tasumisel?
4. Praegu on meie külas (kodukohas) järgmised päriseks ostetud talud : .....

Nr. 19.

1. Küsin vanemalt teateid maailmasõja kohta.
- *2. Minu isa (vend, sugulane) teenis maailmasõjas ..... polgus, võttis osa ..... lahinguist, tuli koju tagasi .....
3. Maailmasõjas tarvitati järgmisi relvi: .....
4. Sõjaajal tunti puudust järgmisest aineist : .....

Nr. 20.

1. Küsin vanemalt teateid okupatsiooni aja (sakslaste siinoleku) kohta.
2. Sakslased tulid maale.....
3. Sakslased võtsid meie kodukohast järgmisi aineid ja loomi : .....

4. Saksaajal ei olnud saadaval järgmisi tarbeaineid: .....
5. Talupojad püüdsid sakslaste eest vilja peita järgmiselt: .....
6. Saksa väed lahkusid: .....

Nr. 21.

1. Küsin vanemaitl teateid Vabadussõja kohta.
2. Vabadussõda algas a. ....
- *3. Minu isa (vend, sugulane) teenis ..... rügemendis, võttis osa lahinguist .....
- *4. Meie kodukoha läheduses olid Vabadussõja ajal järgmised lahingud: .....
5. Vägede ülemjuhataja Vabadussõjas oli .....
6. Tean järgmisi teisi Vabadussõja juhte: .....
7. Tean järgmise loo eesti sõdurite vaprustest: .....
8. Meie kodukohast langesid Vabadussõjas: .....
9. Meie kodukohas on vabadussõjas langenute mälestussammas: .....
- *10. Missuguses väeosas tahaksin teenida? .....

---

1. Kui esimest korda kartulit kasvatati . . .

Kust toodi meile kartul.

Kartulitaim meie põllul ja aias, kartulisöök meie laual on hoopis harilik asi ja vist küll ei tule kellegi mõttesse, et vanad eestlased sakslaste tuleku aegu, vabadusvõitluse päevil, ei teadnud veel, mis on kartul. Kartulit ei tuntud siis veel kogu Euroopas.

Kartuli kodumaa on Lõuna-Ameerika. Ameerikast ei teatud ka midagi enne, kui Kolumbus 1492. a. ta avastas.

Kes nimelt kartuli Euroopasse tõi, ei ole kindlasti teada. Üks aga on kindel, et kartul on väärtuslikum kingitus, mis Ameerika vanale Euroopale saatnud. Arvatakse, et hispaanlased, kes pärast Ameerika avastamist tihti sinna ja tagasi reisisid, 1585. a. esimesed kartulid üle mere tõid. Sakslased aga tahavad kartulitoomise au endile saada ja kinnitavad, et sakslane Franz Drake 1586. a. kartuli Saksamaale toonud. Selle mälestuseks on Drakele tema kodukohas isegi ausammas püstitatud.

Drake sõber saab kingituseks kartuleid.

Kartul on väga imelik taim. Ta vili ja ka teised maapealsed osad on kõlbmatud, isegi mürgised, küll aga annab väärtuslikku toitu ta maa-alune mugul. Seda alguses ei teatud ja kartulikasvatamine ei tahtnud kuidagi edeneda: teda loeti esimeste katsete järgi täitsa kõlbmatuks taimeks. Paljudgi

naljakaid juhtumusi ja äpardusi tuli ette enne, kui kartulikasvatamise kunst kätte saadi. Üks sarnane äpardus juhtuski Drake' sõbraga. Drake uskus, et kartul tulevikus Euroopale väga tähtsaks kultuurtaimeks saab, ja saatis sellepärast mõned „kartulid“ ka oma sõbrale, rikkale mõisnikule, Inglismaale ja soovitas temale kartulit kasvatama hakata. Oma kirjas jättis ta aga märkimata, kuidas kartulit kasvatada ja tarvitada.

Esimene pidusöök kartulist ei maitsnud hästi.

Drake' sõber kasvas kartuleid, ja sügisel, kui kartul valmis oli, korraldas oma tuttavatele, väga tähtsatele härradele, toredata pidusöögi, et uue vilja väärtust näidata. Pidusöögi lõpul toodigi lauale kinnine vaagen. Peremees pidas ilusa kõne, et tahab auväärt külalisi uue maitsva ja tähtsa viljaga tutvustada. Selle taime seemned on temale saatnud Ameerikast tagasijõudnud sõber, ja ta loodab, et uue taime kasvatamine tulevikus Inglismaale võib tuua suurt tulu.

Külalised võtsid vaagnast või sees praetud ja suhkruga ning kaneeliga üleriputatud kartuli vilja (marja), aga selle maitse oli hirmus vastik! Külalised kui ka peremees arvasid, et vili ei ole Inglismaal hästi küpsenud. Mõisahärra laskis kõik kartuli taimed aiast välja visata. Ædnik täitis käsu, kiskus pealsed välja, aga mugulad jäid siiski mulda.

Kartulimugul.

Kord samal sügisel leidis mõisahärra aias tuleasemel tuha seest mingisugused mustad mugulad. Ta murdis neid pooleks ja nägi, et need oli seest ilusad, valged ja ka väga maitsvad. Ædnik seletas, et need olevat selle ameerika taime „juured“, mis härra välja visata käskis. Nii sai mõisahärra kogemata maitsta küpsetatud kartulit!

Nüüd alles sai ta aru, mis kartuliga tarvis teha. Ta käskis kartulid üles korjata, küpsetada ja kutsus uuesti kõik kõrged külalised enda juure lõunasöögile. Jälle toodi kartul lauale ja jälle peeti ilus kõne, mis lõppes: kui meie kõigist asjust ainult pealiste järgi otsustame ja sügavamale ei kaeva, võime väga eksida! Kõrged külalised katsusid nüüd küpsetatud kartuleid ja kiitsid kõik maitsvat toitu!

„Kartulimässud“.

Polnud ka vähe naljakaid juhtumusi kartuliga mujal. 1745. a. tahtis üks saksa vürst omal maal kartuleid kasvatama hakata. Ta ostis koorma kartuleid, ja see toodi linna turuplatsile. Trummide pöörinaga kutsuti kõik linnarahvas kokku, sest vürst tahtvat näidata kõigile suurt armu. Raehärrad seletasid, kuidas kartuleid kasvatada, ja jagasid neid rahvale kätte. Kuid suures ärevuses ei pannud ükski seletusi tähele. Imestusega vaadati musti mugulaid, maitseti, lakuti keelega. Muidugi mõista, et toores kartul kellelegi ei meeldinud. Mitmed viskasid vürsti kingituse maha. Koeradki ainult nuusutasid kartuleid ja ei puutunud neid. Siis mõtlesidki selle linna kodanikud: „Need asjad ei kõlba koertelegi, mis peame siis meie nendega peale hakkama!“

Kuid vürst ei tahtnud oma kavatsusest loobuda, sest ta teadis kartuli tähtsusest. Uuesti jagati kartuleid rahvale ja seletati, et kõiki, kes neid kasvama ei pane, valjusti karistatakse. Rahva seas tõusis suur nurin ja päris mäss, mida vaigistada ei olnud kerge. Ka mujal maadel, kus valitsejad sundisid rahvast kartuleid kasvatama, juhtus „kartulimässe“.

Nüüd aga kasvatatakse ja süüakse kartuleid igalpool, nii põhja- kui lõunamaadel. Ja sest ajast kui kartul sai meie kultuurtaimeks, kadusid hirmsad näljaaastad, mis varem mõnikord inimestele koledat viletsust töid. Ainuke rahvas, kes kartuleid ei söö, on hiinlased.

2. Lindude suur rännak lõunamaale.

On saabunud kodumaalt lahkumise kuu. Algas lindude suur rännak soojale maale.

Kõik kirju- ja kirevakuuelised sulised laulikud on meilt juba lahkunud. Millal nad asusid rännakule, seda me ei näinud, sest nad lendavad öösi.

Linnud eelistavad rännata öösi, nii on ohutum. Pimedas ei puutu neid pistrikud, kanakullid ega teised röövlinnud, kes metsist välja kobinud ja neid teel varitsevad. Tee lõunasse leiavad rändlinnud ka pilkasel pimedal ööl. Veeteedele ilmusid parved vesilinde: pardid, haned, kaurid, soolindudest koovitajad ja tikutajad. Tiivulised rändurid peatuvad puhkuseks samadel kohtadel, kus nad peatusid kevadel.

Matkamine ujudes.

Niidud on juba kolletanud värvi. Rohi on kõik närtsinud. Rukkirääk asus juba oma pikale matkale.

Veeteedel on näha kaure ja hahku. Nad sukelduvad vette ja püüavad siis vee all kalu. Tiibu nad tarvitavad haruharva. Muudkui ujuvad ja ujuvad üle järvede, lahtede ja merede.

Neil pole vaja isegi keha veepinnale upitada, kui nad tahavad sukelduda vette, nagu seda teevad pardid. Nende keha on ehitatud selliselt, et kui nad tahavad sukelduda, on vaja ainult lasta pea alla ja tugevasti sõuda mõlajate lestjalgadega, ja nad juba ongi vee all. Ükski tiivuline röövel ei saa neid seal taga ajada. Vee all kaurid

ja hahad tunnevad endid nagu kodus. Nad ujuvad nii kiiresti, ületavad kiiruses igasuguse kala, kuid lendamine on neil palju viletsam kui väletiiivilistel röövlindudel. Ja milleks siis lennata ja ennast hädaohtu anda? Nad sooritavad oma kauge rännaku ujudes. Hahad ja kaurid on vees seda, mis kotkad õhumeres.

Teel nähtut ja kuuldut.

Igapäev, iga öösi asuvad teele uued tiivulised rändurid. Nad lendavad kiirustamata, pikkamisi, kestvate peatustega — mitte nii kui kevadel. Näib, et neil on väga raske lahkuda kodumaalt.

Tagasilennu kord on vastupidine: nüüd lendavad esimestena meilt soojale maale kõige heledama ja kirevama rüüga linnud, viimastena asuvad teele need, kes kevadel olid meil esimesed külalised, näiteks: hakid, lõokesed, kuldnokad, vindid ja kajakad. Pehmemal talvel ei lendagi kuldnokad ja hakid meilt enam ära.

Paljudel lindudel asuvad esimestena teele noorukid; vintidel emalinnud enne kui isalinnud. Kes on tugevam ja vastupidavam, jääb niikauaks, kui olud lubavad.

Enamik lendab otse lõunasse — Itaaliasse, Hispaaniasse, Vahemere rannikuile, Aafrikasse.

Tuhanded kilomeetrid kaovad kui unenäos.

(M. Nurmik. „Sügis“.)

Sõnade tähendus :

S a a b u m a — kätte jõudma; kohale jõudma.

O h u t u — mitte kardetav.

P i s t r i k — haugas.

M a t k — reis.

H a h k — parditaoline merilind.

S o o r i t a m a — lõpetama.

3. Veetilga elukäik.

Auruna päikese poole.

Suure mere rüpes tantsisid päikese paistel nagu rõõmsad lapsed tuhanded väikesed veetilgad, lastes end tuulest kiigutada. Üks neist oli iseäranis üleannetu ja püüdis ikka kõige kõrgemale karata. Kui ta taeva poole vaatas, mis nagu teine meri ülal kõrgel seisis ja mille küljes päike edasi jalutas, tuli talle kange igatsus ka üles tõusta, et seal siniõhus võiks rännata ja ülalt maa peale alla vaadata. Viimaks palus ta päikest, et see ta üles tõmbaks. Päike saatis ka kohe oma kiired alla, ja et veetilgal seltsimeestest pikal reisil puudu ei tuleks, võtsid kiired veel hulga teisigi tilku kaasa.

Kastetilgana tagasi roosilehele.

Nähtamatuks veeauruks muutunud, tõusid tilgad ütlemata kõrgele ja sõitsid seal õhumeres ümber, kuna neid tuul juhtis ja sõidutas. Nende silm nägi ülalt ütlemata palju uusi asju: viljapõllud, metsad, külad ja linnad, need kõik olid neile enne olnud tundmata. Siin nägid nad talumeest põldu kündvat, seal ratsanikku tulise hobuse seljas ümber kihutavat; siin hoidis karjane oma prisket karja, seal lendasid ja laulsid linnud puude otsas. Oma suures rõõmus ei pannud nad tähelegi, et päike ikka rohkem ja rohkem oli läinud madalamale. Õhk läks jahedamaks, ja meie veetilk ei teadnud nüüd, kuhu öökorterisse heita. Siis võttis ta nõuks maa peale minna; liugles ka alla, ja lahke roosilill tegi talle ukse lahti.

Vihmapiisake.

Homniku koidupunast äratatud, istus veetilk roosilehe serval ja palus tõusvat päikest: „Võta mind jälle kaasa ja lase mind kaugele üle ilmamaa reisida!“ See sündiski. Aga kui päev pärast liiga palavaks läks, siis

lõppis veetilga jõud, ja ta soovis jälle oma ema rüpes suures meres olla. Ja siis tõusis kange tuul, ajas kõik veetilgad kokku, nii et neist paks pilv sai; nad isegi ei teadnud, kuidas see sündis, aga pea olid nad suured nähtavad veepisarad ja jooksid üksteise järele allapoole. Küll see kohises ja kahises, inimesed aga ütlesid: „Vihma sajab!“ Meie veetilk sadas ühe mäe otsa; tuhatnelja hüppas ta sealt alla, teised tagajärele, just nagu sõdurid oma kindrali kannul. Pea oli neid niipalju koos, et neist sai väike vahutav oja. Kui nad tüki aega nõnda üheskoos olid joosnud, kuulsid nad suurt kohinat ja nägid maja, mille ees valge tolmune mees seisis ja jahukotte vankrile ladus. Maja kõrval jooksis suur ratas ringi, millest jõgi üle voolas. Ka meie veetilk pidi rattast üle minema ja arvas juba, et ta seal vist oma elu kaotab, aga pääsis ikka veel ära. Nüüd jooksis ta jälle edasi ja jõudis viimaks ühte tiiki; seal tõstis neiu ta kapaga välja ja valas oma valgele pleekuvale kangale. Juba oli vaesekese jõud nõrkemas, siis andis päike talle uuesti tiivad, et ta edasi võiks lennata.

Lumehelbeke.

Seekord kandis tuuleõhk ta põhjapoole. Kui ta seal oma seltsimeestega külma üle kaebas, sai ta korraga ilusa kasuka selga: ta muutus väikeseks valgeks täheks, mis pikkamisi maa peale langes; rahvas aga ütles: „Lund sajab!“ Kui kaitsev tekk katsid nüüd külmetanud veetilgad pool aastat maapinda, kuni kevadine päike nad uuesti äratas ja nad oma valge kasuka seljast heitsid. Nad rändasid mööda põllupeenart edasi jõkke, kus neile õnneks anti aurikuid kanda ja neid suure mereni saata. Siin sai meie veetilk jälle oma vendade ja õdedega kokku ja rääkis neile, mis ta oma pikal reisil näinud ja kuulnud. Kui sa kord merekal-

dale juhtud ja seal ilusal suveõhtul kõnnid, siis kuuled seal tasast sosistamist ja salast kohinat. Need on veevilgad, kes üksteisele imeasju räägivad, mis nad oma pikal reisil näinud.

4. Kuidas lehma osta.

Luha talu noorik Luise tahtis lehma osta. Et ta aga ise vähe lehma tundis, siis kutsus ta enesega naabri-perenaise Leenu kaasa.

Pühapäeva hommikul sõitsid Luise ja Leenu mööda siledat teed Rannaküla poole. Mõlemad olid väga tähtsate nägudega, sest ees seisis ju tähtis asi. Rannaküla Pärtil oli hea lehm müüa ja Luise tahtis selle tingimata ära osta.

Varsti olid nad kohal; astusid puhtasse lauta, kus sõime ees seisis ilus kirju lehm. Lehma perenaine oma tütreaga vaatavad armsalt looma; nähtavasti peetakse temast siin suurt lugu. Luise vaatas aga Leenu peale ja ootas, mis tema lehma kohta ütleb. Kuid Leenu ei lausu sõnagi, muud kui katsub ja vaatab lehma. Ta hakkas udarast peale, sest see ongi kõige tähtsam koht.

Udar oli suur, aga mitte sugugi rasvane, õrna nahaga, millel udukarvad peal, kuid sellele vaatamata otsustab Leenu, et on tarvis näha, kui palju lehm piima annab.

„Kuidas on?“ küsis Luise, aga Leenul oli nii suur huvi lehma vaadelda, et mitte sõnagi ei vastanud. Lehm oli väike pea, sarved olid kerged ja väikesed. Peente küljekontide vahele võis hõlpsasti panna kaks sõrme. Karv oli sile ja läikiv ning saba pikk, ühe sõnaga — lehm olid kõik tunnused, et ta on hea piimaandja.

Lehma sarvedel oli kolm pügalat, mis tõendas, et ta on alles kolme vasika ema. Lüpsma oli ta tulnud

alles kolme nädala eest ja andis perenaise üteluse järgi 15 liitrit piima päevas. Ainult juhuslikult oli ta müügil sellepärast, et perenaine asus linna elama. Leenu küsis perenaiselt ämbrit ja lüpsis lehma ära. Teda oli kerge lüpsa, ja piima sai ka palju.

Niisugust lehma võib osta.

Aga perenaine nõudis lehma eest kõrget hinda. Kaubeldi väga kaua. Kuid Luisele meeldis lehm ja sellepärast ostis ta ära.

„Kahe aastaga teenib see lehm enda tasa“, ütles Leenu koju tulles Luisele.

(M. Nurmik. „Talv“.)

5. Hobune.

Tallis sööb heinu tugev kõrb hobune. Ruumikas tall on puhas ja soe. Põrandal puhtad ja kuivad õled. Hobusel on siin hea elada. Kõigest on näha, et peremees ta eest hoolt kannab. Kõrvi nahk läigib nagu kuld. Ka seda on märgata, et kõrb ise armastab puhust. Ta peremees, vana Kaarel, puhastab hobust vähemalt kaks korda nädalas.

Täna ei ole tarvis tööd teha seepärast, et on puhkepäev.

Hobune võib terve päeva tallis teha, mis tahab: magada või heinu närida või lamada. Kaerte peale suurt lootust ei ole. Tööpäeval ei ole Kaarlil kaertest kahju, aga puhkepäeval on ta kokkuhoidlik. Ta teab, et kui hobune tööta seisab, siis peab talle vähe kaeru andma.

Kaarel ise kasvatas kõrvi ja armastab teda väga. Kunagi ei sunni ta hobust ülejõu töötama ega pane väga rasket koormat peale. Kunagi ei aja ta hobust vahtu ega jäta teda märjalt külma kätte.

Juua annab Kaarel kõrvile pool tundi pärast töölt tulemist. Hobusele on kahjulik märja nahaga juua. Hari-likult söödetakse ja joodetakse hobust kolm korda päevas.

Kaarel joodab kõrbi alati pool tundi enne kaerte andmist. Seda teeb ta seepärast, et kui enne kaeru anda, siis viib vesi palju seedimata kaeru sooltesse, ja nii pole kaerte andmisest suurt kasu.

Kui Kaarel sõidab hobusega kodunt kaugele, siis võtab ta jootmiseks oma nõu kaasa, aga kui kõrvi võõra sõime juure sööma paneb, siis puhastab selle enne põhjalikult. Seda teeb ta selleks, et kõrvile haigusi külge ei hakkaks.

6. Miks juuakse vett?

Lihtne küsimus. Nii lihtne, et paistab, nagu poleks vajagi seda küsida. Aga kui küsid, selgub, et kümnest inimesest üksainus teab, miks juuakse vett.

Teie ütlete ehk: vett juuakse seepärast, et tahetakse. Aga miks tahetakse?

Seepärast, et ilma veeta ei saa elada.

Ja elada ei saa seepärast, et vett kulub kõik aeg ja selle tagavara peab uuendama.

Puhume külmale klaasile. Klaas tuhmub, kattub veetilkadega.

Kust see tuli? Meie kehast.

Või jälle: kuipalju me higistame palaval päeval!

Aga kui vett kulutatakse, kaotatakse, siis peab aegajalt jälle tagavarasid uuendama.

Ööpäeva kestes inimene kaotab tervelt kaksteist-kümmend klaasitäit vett. Tähendab, nii palju peab tagasi saama juues ja süües.

Kas vett süüakse?

See'p see on, et süüakse. Lihast, aiaviljast, leivas — igas toidus on palju enam vett kui tahkeid aineid; kurk ja kapsas on peaaegu ainult vesi.

Ja meis endis on vett peaaegu samapalju kui rohelises kurgis. Kes kaalub 40 kilo, selles on 32 kilo vett ja ainult 8 kilo tahkeid aineid. Täiskasvanu kehas on vähem vett, kuid ikkagi umbes kolmveerand keha-kaalust.

(„Vikerkaar“.)

7. Köögisaladusi.

Kuivad männihalud põlevad praksudes. Rõõmus leek paneb külmamuusikandina tantsima ja hüplema pliidiile kogunenud publiku: sinine emailitud teekann hüpitab oma kaant nagu kübarat ja püüab teda lennult, malmpann visiseb ja väriseb vaimustusest. Suur vaskkastrul puristab pöörasena, valades keeva vett oma naabrile, tagasihoidlikule katlakesele.

Te arvate, et see on harilik köök, kuid minu arvates see on päris nõiatöökoda — keemia laboratoorium.

Nagu laboratooriumiski muutuvad siin ühed ained teisteks, hoopis erinevaiks.

Arusaamatud asjad toimuvad siin kastruleis, pottides ja padades.

Lihtsas kausis korruga väike taignakamp hakkab elama, kasvama ja kerkib üle äärte.

Lihatükk, mis pandi kastrulisse, on ühe tunni jooksul nii muutunud, et ei tunne teda ära: lagunes kiududeks, mis vaevalt seisavad koos, ja muutus punasest halliks. Kartul nüüdsama oli ilus kõva, kuid nüüd on pehme ja pudev.

Ja kõiki neid imesid ei tee mõni nõid, vaid kõige harilikum kodune perenaine, põll ees ja käised kääritud.

See naine, kes askeldab pliidi juures, ei teagi, mis sünnib ta pottides ja padades. Kas ta näiteks teab, mis toimub, kui keedetakse kartuleid?

Ei ole kerge pääseda kartuli tärklise kallale. Keetmata tuleb seks kartulit riiviga hõõruda. Kuid maos ei ole sellist riivi. Magu ei saa sellise tööga hakkama.

Seepärast ei söödagi toorest kartulit. Kui kartulit keedetakse, siis vesi tungib tärklisteradesse. Sellest tärklisterad paisuvad ja lähevad pehmeks.

Ja et tärklise terad imesid kõik vee endasse, aurutatud kartul näibki kuiv. Nii pääseb kartul kuivalt veest.

(„Vikerkaar“.)

8. Miks riie soojendab?

Kõigepealt peab endalt küsima: kas on õigus, et riie soojendab?

Õieti on ju nii, et kasukas ei soojenda inimest, vaid just vastupidi — inimene soojendab kasukat. Ja kas võib teisiti ollagi? Ega kasukas ei ole ahi. „Või nii,“ küsid sa, „aga kas inimene siis on ahi?“

Muidugi on ahi. Toit, mis me sööme, on küttaaine, mis põleb meis. Mingisugust tuld ei ole küll näha, aga me tunneme põlemist soojusest kehas.

Seda soojust peab hoidma. Et mitte õuet külta, me ehitame majad paksude seintega, paneme talveks kahekordsed aknad ette, lööme uksele vildi. Samal põhjusel me riietume: selleasemel et soojendada õhku toas või õues, me soojendame riideid, mis hoiavad meie soojuse meil lähedal. Riided muidugi annavad ka soojust edasi õhku, kuid palju aeglasemalt kui meie keha.

Tähendab, me laseme oma riideid külmetada endi eest.

Mis on soojem: kolm särki või kolmekordse paksusega särk?

Kolm särki on soojem.

Äga mitte sugugi särkide endi, vaid õhu pärast, mis on särkide vahel. Õhk annab halvasti soojust edasi.

Mida enam õhku on särkide vahel, seda paksem on õhust riie, mis kaitseb meid külma eest.

Kolm särki on kolm õhust riiet.

Kuid üks, olgugi paks, on ainult üks õhust riie.

Kas on õhust seinu?

Milleks pannakse talveks kahekordsed aknad ette? Selleks, et klaaside vahel oleks õhust sein.

Õhust sein hoiab soojust kinni, ei lase teda toast ära minna.

Tähendab, kaks akent on nagu kaks särki.

Õpetlased leidsid, et õhust sein hoiab soojust veel paremini kui telliskivist sein. Seepärast nüüd tehaksegi seest tühjad telliskivid.

Tühjadest telliskividest majad on palju soojemad kui teistest kividest. Miks? Seepärast, et nad on pooleldi õhust.

Miks kanname pesu?

Kui paneksime riided paljale ihule, siis oleks külm, sest keha ümber oleks vähem õhukihte.

Kuid me ei kanna pesu ainult soojuste pärast.

Pesu võib pesta, kuid riideid igakord ei või.

Villane riie näiteks kardab keetmist. Läbikeedetult ta läheb paksuks nagu vilt. See tuleb sellest, et villakiud ei ole siledad nagu puuvilla omad või linakiud, vaid on soomustega. Keedes kiud jäävad soomuseidpidi üksteise külge ja tekib niisugune segadus, et ei oskagi enam lahti harutada. Villa võib soojendada ainult kuuekümne kraadini.

Samal põhjusel ei tohi villast riiet kuivatada palava pliidi kohal või triikida tulise triikrauaga.

Seda võib triikida läbi märja lapi.

Kuid pesu, mis on linast või puuvillast, ei karda kuumust. Seepärast me kannamegi villaste riiete all pesu, mida võib pesta ja triikida.

9. Elu metsas talvel.

Külm, külm, külm!

Jäine tuul uitab lagedail väljul, tuhiseb metsas raagus kaskede ja haabade vahel. Ta tungib vihaselt sulgede vahele, poeb paksust kasukastki läbi ja jahutab vere.

Ei või jääda istuma, ei maha ega oksale: kõik on kaetud lumega, käpad kohmetuvad ja külmuvad. Vaja joosta, hüpata, lennata, et kuidagi sooja saada.

Hea on sel, kel on mugav soe ase, urg või pesa, kel toidukambrid on moona täis. Oled kõhu tublisti täis sünnud, tõmbu kerra, pööra teine külg ja maga edasi.

Kes on sünnud, seda ei kohuta külm.

Peaasi on see, et kõht oleks täis. Hea lõuna süök soojendab keha seespoolt, ja veri jookseb mõnusa soojusega mööda sooni laiali. Naha all asuv rasvakord on parim vooderdus karusnahksele mantlile või kasukale. Läbi karvkatte, läbi sulestiku tungib külm, kuid läbi rasvalademe ei suuda tungida ükski pakane.

Oleks toitu küllalt käes, poleks siis talv kuigi kohutav. Aga kust seda võtta, seda toitu?

Hulgub hunt mööda metsa, hulgub rebane — tühi ja paljas on mets, kõik loomad ja linnud on end ära peitnud, ära lennanud. Päeval lendavad varesed, öösi lendab kassikull ja kõik nad otsivad saaki, kuid saaki pole.

Nälg on metsas, hirmus nälg!

Hea veel, kui kuski avatakse maksuta süögimaja, aga muidu vahib nälg uksest ja aknast sisse — sure lausa nälga.

Ja ega maksuta söögimajaski pääse igaüks kohe lõunasöögi juure, siingi on oma kodukord. Kes on tugev, lõunastab esimesena, aga nõrgemad jäävad „sappa“ ootama.

„Leivasabas.“

Värava Juhanil kärvas hobune, ta tõmbas tal naha seljast, aga laiba viis metsa ja viskas maha.

Esimestena silmasid seda varesed.

„Kraak! Kraak!“ lendasid terve parvena kohale ja kavatsesid õhtusöögile asuda.

Oli juba õhtu — pimenes, kuu paistis kitsa sirbina.

Järsku huigatakse metsast:

„Hu-huu!“

Varesed kokkusid laiali, aga kassikull metsast asus raipe kallale.

Jõudis vaevalt hakata einetama, hakib nokaga liha, liigutab kõrvu ja pilgutab valgeid lauge, — äkki sammude sahin lumel.

Kassikull lendas puu otsa — rebane asus omakorda raipe kallale.

Ragistab hammastega, mis suudab, kuid ei saanud veel õieti hakatagi, juba hunt tuleb sörkides jaole. Rebane lipsas põõsa taha, hunt asus raipe kukile. Ajas karvad turri, hambad välguvad kui teravad noad — lõhub hobuse liha mis matsub ja uriseb ise heameele pärast, ei kuule ega näe, mis mujal maailmas tehakse. Tõstab nukise, laksutab hambaid — ära tule ligi — ja hakkab jälle ametisse.

Korruga mõuratab keegi jämeda häälega just ta pea kohal. Hunt jäi hirmust tagujalule istuma, tõmbas hanna reite vahele ja pani eest küüsimä. Metsa peremees, Päts Pätajalg, ise oli arvanud heaks mesipuu vahetada hobuse raipega, ja ärgu nüüd tulgu enam keegi ligi.

Juba hakkas öö lõpule jõudma, kui mesikäpp sai söönuks ja läks koopasse magama.

Hunt aga seisab sabas ja ootab järke.

Karu läks ära — hunt asus raipe kallale.

Hunt sai söönud — tuli rebane.

Rebane sai söönuks -- nüüd lendasid ka varesed jaole.

Hommikuks oli maksuta söögimajas kõik ära söödud, ainult mõned söögijätised olid jäänud järele.

Nälg pole naljasõber.

Mitmelt poolt küladest kuulduv kaebusi huntide julmuse üle: murravad koeri ja varastavad lambaid.

Näljane hunt ei karda inimestki.

Talvel on hunt kole kõhn: kõht kotina vastu maad, ribikondid nii, et varesed võivad vahelt läbi lennata. Nälg pole naljasõber.

Külm pole küll vali, kuid seista siiski ei lase. Niipea, kui jõuab öö, tuleb hunt metsast lagedale.

Küla uinub. Kuski ei vilgu enam tulukest. Vana hallkasuk teab väga hästi, et koerad valvavad õuesid, kuid sees koliseb ja sooled löövad näljapilli — pole parata, peab minema.

Läheb mööda põldu.

Kui nüüd inimene vastu juhtub — jookseb jalust maha, kargab kõrri.

Jõudis külani, hiilis tagaõuede kaudu. Koer haistis hundi lõhna ja pani kilkama.

Neetud kutsikas!

Hunt holpsas üle mulgu, kahmas koeral kõrist kinni, viskas õlule — ja metsa tagasi. Pole sest midagi, et kõikjal õuedel koerad hakkasid haukuma.

Keegi kargas tarest välja, pauk raksatas pimedas tule ja suitsuga — hundi rinnas on vaid viha, hirmust pole juttugi: nälg, nälg! (M. Nurmik. „Talv“).

10. Ämblikuvõrk.

Meil ehitati uut maja. Sass ja Ets vaatasid, kuidas puusepad töötasid. Mööda palke ja laudu oli hea käia. Mõnikord olid nad isegi abiks: istusid kaksiti palgi selga nagu ratsanikud, kui puusepad palke katki saagisid.

Kõik läksid lõunale, kuid tööriistad jätsid sinna. Lapsed seda just ootasidki. Valisid palgi ja hakkasid saagima. Ainult saag ei kuula sõna. Paindub kõverasse, kargab üles, ei lõika sugugi. Sass tiris, kuid töö ei edene. Viimaks tõmbas kõigest jõust ja lendas kukerkuuti kõige saega. Saag lõikas hammastega jalga. Haavast jooksis verd. Poisid kokkusid. Kardavad koju minna. Aga kuhu? Otsustasid minna Mari-tädi juure. Ta seob haava kinni ega tõrele.

„Olete aga asjamehed, nii võite ilma peata jääda. Küll on ikka verd!“

„Seo ruttu kinni“ hädaldas Sass.

„Seda on raske nartsuga siduda, see ei pea verd. Tarvis ämblikuvõrku peale panna, see paneb vere kohe kinni. Ämblikuvõrku mul leidub.“

Mari tõi eeskojast suure tüki tohedat võrku ja pani selle haavale ja sidus siis haava kõvasti kinni. Sass istus ja ootas, kas veri imbub läbi lapi. Tõepoolest oli Maril õigus — verd ei tulnud. Sass läks pikkamööda koju lõunale. Kui haav oli kinni seotud, polnudki hirm üles tunnistada. Kes siis teab, et haav nii sügav on?

Õhtul läks jalg tuliseks. Hommikul paistetas haav ümbert ära ja läks punaseks. Miski nagu torkis ja tuksus jalas ning palavik oli üle keha.

Ema määris jalga mitmesuguste ravimitega, mis kodus oli. Ei aidanud ka kapsaleht, mida Sass öösiti haaval pidas. Jalg paistetas ära nagu nott ja öösiti Sass aina viskles palavikus.

Oodati veel päev, ja siis isa viis Sassi linna haigemajja. Velsker vaatas ja võttis haige ilma järjekorrata vastu. Sass pandi suurele lauale. Kaks arsti vaatasid jalga ja seletasid omavahel.

„Veremürgitus on. Raske öelda, kas jääb ellu. Jäetakse ikka nii hiljaks. Nüüd tuleb lõikus teha.“

Pärast lõikust oli Sass kaua veel haigemajas. Pärast rääkis ta arstile, kuidas ta saega jalga lõikas ja kuidas siis Mari pani haavale ämblikuvõrku. Arst ütles, et sellest tekkiski veremürgitus. Oleks pidanud haava karboolveega pesema ja puhta linase lapiga või sidemega kinni siduma. Veel parem, kui kodus oleks olnud paarikümne sendi eest joodi, et sellega haava määrida. Sass ohkas, kuid nüüd oli hilja. Jalga enam ei olnud. Tagasi koju sõitis Sass ühe jala ja karguga. Vankrisse istudes küsis Sass arstilt: „Võib-olla annaksite mulle seda joodi. Ma viin koju. Kui keegi sõrme lõikab või haavata saab, siis määrin haava sellega üle, et keegi jalast või käest ilma ei jääks.“

„Õigus, Sass,“ tähendas arst, „kõrvalt apteegist võid saada. Kui jalg saab päris terveks, siis tule tagasi, katsume hoolitseda, et sulle tehaks puujalg.“

11. Kuidas nakkushaigused levivad.

Nakkushaigusi levitavad kärbsed, lutikad, kirbud ja täid. Roomates mööda haiget keha, imevad nad sealt verd, ning siis lähevad terve keha peale ja sealt verd imedes annavad nakkushaiguse edasi.

Lutikad võivad anda edasi sarlaki, rõuge ja tüüfuse pisilasi;

kirbud — rõugeid ja katku;

täid — plekilist soetõbe,

kärbsed — soetõbe, koolerat ja kõhutüüfust.

Kõige paremaks ja ainukeseks võitlemise vahendiks nende vaenlaste vastu on puhtus. Puhtust aitavad hoida seep, leil, keev vesi ja leeline.

Seal, kus inimesed elavad puhtalt, vahetavad korralikult pesu, käivad saunas, peavad eluruumid puhtad, seal pole söödikuid ega haigusi.

Kärbeste vastu võitlemiseks tuleb tarvitada kärbseseklaase, kleepivat paberit, kärbseseent.

12. Lutikad.

Jäin öömajale võõrastemajja. Enne magamaheitmist vaatasin küünlatulega järele kõik voodi nurgad ja toaseinad. Nägin, et igas nurgas asus lutikaid. Hakkasin mõtlema, kuidas end seada ööseks nii, et lutikad ei pääseks kallale. Mul endal oli kaasas kokkupandav voodi, kuid kartsin, et lutikad ronivad mööda põrandat mu voodini ja mööda voodi jalgu jõuavad minu juure. Seepärast palusin peremehelt neli puukaussi, valasin neisse vett ja asetasin iga voodi jala veega täidetud kaussi. Heitsin voodisse, panin küünla põrandale ja hakkasin jälgima lutikate tegevust.

Lutikaid oli palju, ja juba nad tundsidki mu lõhna. Nägin, kuidas nad ronisid mööda põrandat voodini ja kausi ääri mööda üles. Ühed sattusid vette, teised läksid tagasi.

„Ahaa, ikka lõin teid üle oma kavalusega,“ mõtlesin võidurõõmsalt, „nüüd te ei saa mind kätte.“

Pidin juba küünla kustutama, kui korraga tundsin, et mind keegi hammustas. Vaatan — lutikas. Kuidas ta sai mu juure? Ei möödunud minutit, kui leidsin teise. Hakkasin vaatama ja uurima, kuidas nad küll tulid mu juure. Viimati heitsin pilgu lakke ja nägin — lutikas ronis mööda lage, kui oli jõudnud voodi kohale,

vallandus ta laest ja kukkus minu peale. Mõtlesin: „Ei teid saa keegi üle lüüa oma kavalusega,“ panin kasuka selga ja läksin õue. L. Tolstoi.

Kuidas hävitada lutikaid.

Kõigist söödikuist kõige raskem on hävitada lutikaid. Nälg ega pakane neid ei tapa. Lutikad võivad elada ilma söömata enam kui kolm aastat.

Kuidas võidelda niisuguse visa hingega vereimeja vastu? Peale harilikkude abinõude — keeva vee, lambiõli — tarvitatakse veel teisi mõjuvamaid rohte — putukapulbrit, Flit'i. Üht õige tugevasti mõjuvat rohtu valmistatakse järgmiselt: kange äädikahape segatakse pooleks puhastamata tärpentiiniga ja pritsitakse õmblusmasina õlikannust kõigi pragude vahele, kus iganes lutikaid asub. Riidele see segu mingit häda ei tee.

Ühekordne puhastamine lutikaid veel lõplikult ei kaota, vaid iga kahe nädala takka, kui munadest on väljunud noored lutikad, tuleb pritsimist korrata, ja seda järjekindlasti pikema aja kestes.

13. Millal inimesed hakkasid endid pesema?

Vanasti inimestel oli vähe puhtusearmastust. Pesema hakkasid inimesed endid alles päris hiljuti. Aastat kolmsada tagasi isegi kuningad ei pidanud tarviliseks end igapäev pesta. Prantsuse kuninga toredas magamistoas te oleksite leidnud hiigelsuure sängi, nii suure, et seda ei saanud korraldada erilise abinõuta — „sängikepita“. Oleksite leidnud seal uhke baldahiini neljal kullatud sambal, mis oli kui väike tempel. Oleksite leidnud seal suurepäraseid vaipu, peegleid, parima meistri tehtud kella. Kuid oleksite võinud otsida kui palju tahes, aga pesunõu ei oleks leidnud, isegi mitte lihtsat kaussi.

Igal hommikul kuningale anti märg käterätt, millega ta pühkis näo ja käed. Ja kõik leidsid, et sellest jätkub täiesti.

Ka pesupesemiseks kulutati vähe vett. Pesu kanti küll, kuid suurt kasu sellest ei olnud. Rikkad inimesedki vahetasid särke kord kuus, isegi kahe kuu kestes. Siis ei mõeldud sellest, et särk oleks puhas, vaid et pitsid mansettidel oleksid kallid ja rinnaesine ilusti tikitud. Õhtul särk võeti seljast ühes teiste riietega ja magati ihualasti.

Alles aasta kahesaja eest leiti, et ikka peaks siiski sagedamini vahetama pesu.

Siis ilmus ka ninarätt.

Alul seda tarvitasid ainult vähesed. Kõige suuremate ja tähtsamate inimeste hulgas oli palju neid, kes pidasid ninarätti asjatuks toreduseks.

Pole ime, et haigusi oli vanasti rohkem kui nüüd. Sellal ei teatud, et kus on mustust, seal on ka haigusid. Mõnikord terved linnad surid hirmsaisse tõbedesse — katku, rõugeisse. Kümnest lapsest elas kümneaastaseks ainult viis. Igal sammul oli rõugearmilisi ja pidalitõbiseid sante.

Mis tegi meid tervemaks ja tugevamaks? Vesi, seebitükk ja puhas särk. („Vikerkaar“.)

14. Kevad saabub.

Parved külvivareseid lendasid kohale. Algas kevad. Sündisid esimesed karupojad. Põtradel ja hirvedel kasvasid uued sarved. Hundid, rebased, jänesed, oravad, kärbid hakkasid talvkasukat vahetama suvise värvilisema vastu. Metsas hakkasid laulma tihased, siisikesed, porrid, puukoristajad ja põialpoisid. Ootame kuldnokki ja lõokesi. Me leidsime tuulest mahamurtud kuuse juure alt karukoopa. Valvame, et anda teada ta

väljatulekut. Jää alla korjub sulanud lumevett. Metsas puud nõrisevad: lumi sulab puudelt. Öösel pakane paugutab jääd.

Külvivaresed toovad kevade.

Külades ilmusid kõikjal nähtavale külvivareste suured parved. Talve veetsid külvivaresed lõunas. Nad ruttasid väga kodumaale ja hea ilmaga lendasid kuni sada kilomeetrit tunnis. Teel tabas neid vali tuisk. Kümned, sajad nõrku linde kaotasid jõu ja hukkusid teel.

Esimestena lendasid kohale kõige tugevamad. Nüüd nad puhkavad. Nad käivad uhkelt ja toredalt mööda maanteid ja tustivad hoolikalt oma kõvade nokkadega maad.

Esimene muna.

Emakaaren munes esimese muna. Ta pesa on kõrge kuuse otsas, mis paksult lumega kaetud. Et muna ei jahtuks ja poeg — linnumaimuke — selles ära ei külmuks, emakaaren ei lahku hetkekski pesalt. Toitu toob talle isakaaren.

Imikud lumes.

Emajänesel sündisid väikesed jänkud. Neid on kaks. Nad on nagu pehmed, jalgadega varustatud villakerad. Nad sündisid lausa lumel, seepärast nimelame neid talvikuteks. Silmad olid jänkukestel juba sündides avatud. Mõni tund pärast nende ilmaletulekut tundis emajänes nälga, jättis nad lumele ja jooksis metsa toidupoolist otsima.

Kui ta tuli tagasi, polnud vanal kohal enam ühtki jänkut. Nad olid juba õppinud jooksmas. Neil hakkas oodates igav ja nad panid plehku.

Koledasti ehmunud ema hakkas kõvasti pikkade kõrvadega laksutama. Üks jänkudest juhtus olemalähe- dal. Ta kuulis seda häält ja jooksis ema juure.

Teine kas eksis ära või külmus kõvaks, aga võib- olla noppis reinuvader ta suhu.

Sõjakavalus.

Metsas, lagedail kohtadel mustab juba maa. Jäneste valged talvkasukad muutuvad väga silmapaistvaks.

Hundid, rebased, kana- ja öökullid, isegi kaarnad ja harakad tormavad neid taga ajama, niipea kui näevad valget kasukakest lumest paljaks sulanud mustal maal. Lumejänestele ei jää muud üle: nad ajavad karva ja riie- tuvad halli, kaitsevärvi vammusesse.

Lumeveermed.

Metsas algasid hirmsad lumeveermed. Orav magas suure kuuse oksal oma soojas pesas. Äkki langes puu- ladvast pauhti määratu suur sülem lund ja otsekohe pesakatusale. Orav kargas välja, aga ta vastsündinud väikesed abitud oravakesed jäid pessa.

Orav hakkas kohe lund ära kaapima. Önn veel, et lumi oli vaid üsna veidi vigastanud jämedaist oksist ehitatud pesakatust. Ümmargune sisemine pesa pe- mest soojast samblast oli jäänud täiesti puutumata. Oravamaimukesed polnud isegi üles ärganud. Nad on veel üsna tillukesed — rotipoja suurused, paljad, pime- dad ja rumalad.

Jõe järsu kalda all riidles kaks külvivarest. Sa- mal ajal langes järsakult alla terve jääkamp ja mattis enda alla vihaselt tülitsejad.

Niisked korterid.

Lumi sulab ja sulab. Metsa kelderkorterite üürnikel on kibedad päevad: mutid, karihiired, hiired, põldhiired,

rebased ja teised loomad ja loomakesed, kes elavad urgastes, kannatavad juba praegu niiskuse pärast. Mis saab nendest, kui kõik lumi on sulanud veeks?

Kanakull ja külvivaresed.

„Pi-pii! Kra-kra-kra!“ mühises miski üle mu pea. Pöördusin ümber ja nägin: viis külvivarest lendas üht kanakulli taga ajades. Kanakull põikles lennul igas suunas kõrvale, kuid külvivaresed said ta kätte ja tagusid talle nokaga pähe. Vaene kanakull piuksus valu pärast. Viimaks tal õnnestus lahti rabeleda ja ära putkata — muidugi lennates.

Seisin kõrgel kingul, oli kaugele näha. Nägin, kuidas kanakull laskus puule, et hinge tagasi tõmmata, — ja kuidas äkki ei tea kust lendas ta kallale kange käraga terve suur parv külvivareseid. Nüüd oli vaesel kullil peenike pihus. Metsiku piuksumisega lendas ta ühe külvivarese kallale. See kokkus ja kargas kõrvale. Siis kanakull poetas enese väga osavasti suure parve seast välja ja liugles kõrgele. Külvivaresed, kaotanud oma vangi, hakkasid mööda põldu laiali lendama.

(M. Nurmik. „Kevad“.)

15. Isehauduja.

I.

Kuusiku talu tütar, kes linnas õppis, sõitis koju. Kohe läks külas jutt lahti, et ta olla linnast toonud niisuguse masina kaasa, mis kanamunadest poegi välja haudub. Esiteks paljud ei uskunud seda, ja mõned naised rääkisid: „Liisi on linnas tarkusega päris segaseks läinud, hakkab ise kana asemel hauduma.“ Peedu ja Miku käisid mitu korda Kuusiku talus, kuid mingisugust masinat ei olnud, ainult üks kast oli nurgas. Peedu ei kannatanud ja küsis:

„Aga Liisi, kus see haudumismasin on?“

„Kannata, küll sa pärast näed,“ vastas Liisi.

Korra varahommikul nägi Peedu, et vana Kuusik Mikuga kannab mingisuguseid laudu tuppa.

„Seavad masinat üles,“ mõtles Peedu ja ruttas Kuusiku talu poole.

„Liisi, mis see on?“ küsis Peedu kastikesele näidates.

„See ongi see masin, mis kanapoegi välja haudub.“

Lapsed ruttasid nüüd kõik vaatama, aga Liisi valas isehauduja ülemisesse kasti vett ja pani põleva lambi sellele kastile alla.

„Kas munad paned vette?“ küsis Peedu.

„Munad panen selle padja peale, kui vesi 31 kraadi soojaks saab. Aga nüüd võtke munad korvist välja ja tehke pliiaitsiga neile ühele poole ristid peale. Seda on selleks vaja, et segi ei läheks, kui neid ümber keerame.“

Selle ajaga, kui lapsed mune märkisid, sai ka vesi soojaks. Nüüd Liisi pani munad padjakesele ja lükkas lasakesi isehaudujasse ehk inkubaatorisse. Aga Peedu veelgi ei uskunud, et ilma kanata võib munadest poegi välja haududa.

„Kuule, Liisi, kas sa kana ei panegi sinna sisse?“

„Pole kana tarvis, ainult soe peab olema. Soojal maal paneb jaanalind oma munad liiva sisse, ja päikese soojus haudub pojad välja.“

Vana Kuusik ei rääkinud sõnagi, aga seda ta ei uskunud. Peedu rääkis inkubaatorist kõigile, ja teisel päeval tuli palju lapsi seda imeasja vaatama.

„Kannatage veidi,“ ütles Liisi, „kui pojad välja tulevad, siis näitan teile kõik.“

II.

Nüüd hakati läbi klaasi isehaudujasse vahtima. Peedu muutus nüüd elavaks.

„Vaata, Liisi, üks muna juba liigutab.“

„Kutsu ruttu vana Kuusik siia.“

Peedu jooksis suure kiirusega ja rääkis igaühele, kes vastu tuli, isehaudujast. Varsti oli tuba rahvast täis. Niisugust imet tahtis ju igaüks oma silmaga näha, ja seepärast käisid kõik läbi inkubaatori akna vaatamäs, kuidas munadest kanapojad välja tulid. Siis Liisi võttis kanapojad isehaudujast välja ja pani kasti ning söötis neid munapudrugaga.

Kanapojad võdisesid ja söid ahnesti toitu.

Kõik imestasid, ja kui ära läksid, siis ütles keegi:

„Küll on aga maailmas palju imelikke asju, millest meie veel midagi ei tea.“

(M. Nurmik „Kevad“.)

16. Hallid põldpüüd.

Hoolitsemine noorte eest.

Hallid põldpüüd ehk nurmkanad teevad oma pesa ikka viljapõldude lähedale metsasaludesse või võsadesse. Selleks kaabib põldpüüde paar maa sisse väikese lohu ja vooderdab selle seestpoolt pehmete kõrrekeste ja udu-sulgedega. Aprilli lõpuks on pesa valmis ja emalind muneb sinna 9—17 muna ning hakkab siis hauduma; isalind peab aga pesa juures vahti ja lahkub sealt ainult selleks, et enesele ja ema-põldpüüle muretseda pisut toitu. Kolme nädala pärast tulevad helerohekatest munadest pojad välja. Nad on peaaegu paljad, ainult hõredate udusulgedega kaetud; aga sellele vaatamata hakkavad nad kohe pärast munast väljatulekut liikuma ja lähevad ühes isa-emaga põllule. Emalind sibliib maa seest väikesi ussikesi välja, püüab putukaid ja toidab nendega õrnu poegi.

Pojad on alati ema juures, ja kui mõned neist natuke peaksid maha jääma, kutsub ema nad kohe enese juure tagasi. Senikaua kui ema neid toidab või oma tiibade all soojendab, peab isalind vahti ja hoiatab neid väiksemagi hädaohu korral.

Vaenlasi vaja ninapidi vedada.

Vaenlasi on põldpüüdel palju. Kõik murdjad loomad ja linnud on maiad nende õrna liha peale ja varitsevad neid igal sammul. Palju kavalust peab põldpüüdel olema, et osaltki neist hädadest pääseda, mis neid alalõpmata ähvardavad.

Näe, eemalt ligineb kass. Isa-põldpüü märkab järsku vaenlase lähenemist. Ta teatab liginevast hädaohust emalinnule. See kutsub silmapilk pojad enese ümber ja juhatab igähele koha kätte, kuhu ennast peita: üks peidab enese kõrge rohu sisse, teine viljakörte keskele, kolmas võsastikku, neljas kivide taha jne. Ja enne kui kass kohale jõuab, on kõik pojad peidetud. Vanad linnud ise lähevad aga julgesti vaenlasele vastu. Aga nad ei mõtlegi temaga võitlusesse astuda. Nad teavad väga hästi, et kass nendest tugevam, aga nad tahavad kavalusega kassi tähelepanu poegadelt endile juhtida. Maiasmokk kass näeb põldpüüsid ja rõõmutseb juba maitsva lõunasöögi üle. Sest igapäev ainult hiired ja hiired — see tüütab lõpuks tõesti ära!

Kass on ammu põldpüüsid ühes poegadega silmis pidanud ja juba ette nende järele keelt nilpsanud; aga enne kui ta põõsaste vahelt juure sai hiilida, on pojad imelikul viisil eest kuhugi ära pugunud; temale vastu lendavad ainult vanad. Säärane julgustükk kohutab kassi seevõrra, et ta koguni mõne sammu taganeb. Aga seal laseb emalind tiivad longu ja hakkab lonkama, nagu oleks ta pööraselt väsinud ja ei jõuaks enam lennata. Kass saab uut julgust. Tasuks poegade asemel,

kes silmist kadunud, otsustab ta vana kinni püüda. Ta hiilib nagu röövel linnule lähemale. Aga iga kord, kui ta lindu tahab kinni haarata, lendab see eest kõrvale. Tagajärjete jahipidamine tüütab kassi lõpuks ära; ta otsustab vana linnu sinna paika jätta ja noori otsima minna. Aga sel silmapilgul näeb ta teiselpool küljes teist põldpüüd — see on isalind. Vaevalt liigutades lamab ta nagu suremas maas; kerge saak meelitab jälle kassi; ta hakkab isalindu püüdma, kes niisama osavasti iga kord eest kõrvale hüppab, kui kass teda tahab kinni haarata. Sedaviisi meelitab isa-põldpüü järk-järgult kassi poegadest eemale, hoopis teisele poole põllu ääre. Läheb see kavalus tal korda, siis lendab ta korraga minema, kuna ninapidi veetud kass talle vesise suuga järele jääb vahtima. Oma kavaluse kordaminekust annab isa-põldpüü emalinnule isesuguse häälitusega teada, kes siis ruttu kõik pojad kokku korjab ja nad niisugusse kohta eest ära viib, kust tüssatud kass neid vaevalt teab otsida.

Omal jalgel.

Niikaua kui pojad alles väikesed, ei lahku nad ema lähedusest; öösi magavad nad ta tiibade all. Kui nad suuremaks kasvavad, hakkavad nad ise enestele toiduks ussikesi ja putukaid otsima või nopivad vahelduseks ka mõne viljaterakese või roheline lehekese.

Hõredate, vaevalt nähtavate udusulgede asemele kasvavad neile ilusad suled kahele poole pead ja kaela peale helepunased; pead ehivad aga kollaste triipudega suled. Kõhualune on neil valge, rind tubakarva mustade täppidega, aga tiibu katavad läiketa mustad kollaste ristvöötidega suled.

Noored põldpüüd õpivad ruttu niisama hästi lendama kui nende vanemadki ja täidavad siis järgemööda vahtide kohust, sel teel tervet peret kaitstes hädaohu eest.

Toidumured.

Nii saadavad põldpüüd suve ja sügise mööda, maa seest ussikesi välja kraapides, putukaid püüdes ja põldudelt kõiksugu teri korjates. Äga talve tulekuga muutub nende elu väga raskeks. Lumi katab kõik põllud ja ühes sellega ka põldpüüde toidu kinni ja vaesed linnud kannatavad suurt nälga. Kui äga pakane tõmbab lumele jääkoore peale, on vaesed linnud täiesti kadunud; nad jäävad nõrgaks ja ei jõua endid oma vaenlaste eest enam kaitsta. Niisugustel kordadel ei lange nad üksi murdjatele saagiks, vaid surevad ka tervete perekondade kaupa nälga.

Ilmub äga päike silmapiirile või puhub soe tuuleõhk, algavad vaestel lindudel jälle head päevad. Neil on väga hästi meeles, kust põllult seda või teist toitu võib leida; kerge vaevaga ajavad nad koheda lumekokaga kõrvale, et mõne teraga kustutada oma piinavat nälga.

A. Wagner.

17. Kuldnokk.

Kevad tuleb!

Et see võitlus, mida kevad rauga talvega peab, kevade täieliku võiduga lõpeb, selle kohta ei ole meie armsal kuldnokal, kes oma majakese lävel istub, vähematki kahtlust. Muidu ei oleks ta ju lõunamaid maha jätnud, kus siis viibis, kui meil külm väljas paukus. Mis tühjast, et vähe külmetada saab ning korda paar isegi kõhupiina tuleb kannatada, — ta teab kindlasti, et hall külmataat viimaks oma jää-sõjariistad ilusa kevadpiiga ette maha paneb ja ütleb: „Sa võitsid! Mine ja valitse nüüd omakorda!“

Ning praegugi: vaevalt lendas tugev tuulekeeris minema, mis räitsakaid ja lumeteri tõi, kui meie kuldnokk soputab segiaetud suled jälle korrale ning lööb

laulu, nagu ei oleks midagi juhtunud. Õieti ei ole siin sõna „laul“ parajal kohal: see on enam mingi rõõmus, muretu lobin, häälte võrin ja mulin, segamini pikaldaste vilistustega ja mingisuguste järeleaimatud, kohati õige meeldivate helidega. Ning kui südilt ja rõõmsalt laulab kuldnokk! Kõri pungis ja nokk nii laiali aetud, et pista sinna kas või pähkel vahele; tiivad sorus, ja sealjuures kehitatakse ja soputatakse neid vahetpidamata, nagu vaimustaks see muusikaline ettekanne kõige enam kuldnokka ennast.

Missugune on see kevadekuulutaja ise?

Isalind on kevadel musta karva, sinililla või roheka metall-läikega, mis rinnal iseäranis helkiv ja kaunis. Nokk kollane, jalad pruunikaspunased. Sügisel, pärast sulgimist, on kõigi uute sulgede otsad valged, — kuld-nokk näib siis olevat kirju. Nokk muutub sügisel kollasest mustaks, läheb aga talve kestusel jälle vähehaaval kollaseks. Maikuul on see uuesti sidrunikollane. Sel ajal kaovad (hõõrduvad) ära ka valged sulleotsad, ja kuld-nokk muutub kirjust linnust järk-järgult mustaks. Emalind ei ole kunagi päriselt must, vaid ikka kirjuvõitu. Nokk on tal kahvatukollane.

Kuldnokki leidub igal pool ning pea alati rohkel arvul. Nad on harilikud rändlinnud: talvel elavad lõunas, kevadel on aga ühed esimestest kodukohta tagasi tulema.

Esimesi tagasilennanud kuldnokki võib silmata salkkondadena üksteise kõrval põldude keskele ehitatud küünide katustel, üksikutel puudel nurmedel ja muil nähtavil kohtadel. Emalinnud ilmuvad harilikult 10—12 päeva hiljem.

Pärast tagasijõudmist kogu märtsi- ja aprillikuu läbi hoiduvad kuld-nokad hoopis vähe pesakastide lähikonda. Suurema osa ajast saadavad nad mööda põldudel, luhta-

del, jõeorgudes ja keeduvilja-aedades, kus lumest paljaks sulanud kohtadel leiavad toitu, olgugi veel õige kehva. On aga sulanud kohti vähe, siis otsivad nad peatoidust sõnnikuhunnikutest ning maantee kõntsast, kust leiavad tõukusid ja viljateri.

Pesakasti valik.

Aprillikuu keskel algavad pesaehitamise mured.

Pesaks on metsades, tukkades, aedades ja puies-tikkudes õõnsad puud või puukastid, mis kuldnokkade pesitamiseks üles seatud.

Enne kui ta kongi elama asub, vaatab ta selle igast küljest teraselt läbi; juhtub midagi leidma, mis korras ei ole, jätab ta kongi otsekohe maha ning pesituskoht jääb tühjaks. Jutustan sellest lookese. Minul vennaga oli nõu kuldnoka-kasti aeda kõrge kase otsa üles seada. Kast oli täiesti korralikult valmistatud. Kasti seadmise puu otsa usaldasime sulase hoole. Teisel päeval märkasime oma suureks rõõmuks, et kuldnoka-paar kandis kasti rohu- ja õlekõrsi, roguski tükkisid, sulgi jm. pesaehitamise materjali. Kuldnokkade töö kestis vahetpidamata kaks päeva. Kolmandal päeval kadusid kuldnokad. Ka neljandal päeval ei näidanud nad endid. Olime väga kurvad, et kuldnokad meie pesakasti olid maha jätanud. Mis võis küll selle põhjuseks olla? Päeva kahe, kolme pärast selgus mõistatus. Ühel hommikul, peale tormist ööd, leidsime pesakasti puu alt. Sulane oli esimese kätte sattunud kõieotsa võtnud ja sellega kasti puu külge sidunud. Kõis oli aga mäda. Targad linnud nähtavasti aimasid, kui ohtlik nende pesa oli, ja jätsid selle maha.

Nooredki väljas!

1. mai aegu on kuldnoka pesas harilikult juba 6—7 hele-taevasinist puhast värvi (täppideta) muna. 15.—20.

mail on pesas juba noored kuldnokad; juunikuu algul lendavad nad pesast harilikult minema.

On pesitusaeg lõppenud, liituvad kuldnokad, perekond perekonna järele, ilmatu-suurtesse parvedesse, tihtilugu mitu tuhat lindu koos. Neis parvedes viibivad nad kuni äralennu ajani, harilikult lennates mööda jõeäärseid luhti ja otsides toitu. *Otse pilvedena liiguvad siis kuldnokad, päeval luhti ja karjamaid mööda, öö tulekul aga varju minnes kaldaäärsesse pilliroogu ja puhmastikku. Seal lõpetavad nad päeva suure lärmitsemisega, vaikides alles siis, kui pime aeg jõudnud. Kuldnokad külastavad heal meelel iseäranis neid kohti, kus kari käib söömas. Seal koristavad nad igasugu söödikuid (iseäranis lamastelt) suure usinusega.

Peab ära lendama! . . .

Jõuab äralendamise aeg, lähevad vanad linnud veel kord oma pesituskohtadesse tagasi. Laulavad siin oma laulusid, nagu jätaksid nad koduste paikadega jumalaga, ja kaovad siis kuni kevadeni. Oma rännakul ei lenda nad kaugemale kui Põhja-Aafrikasse. Suurem osa kuldnokkadest jääb talvekuudeks Euroopa lõuna-poolsaartele (Hispaania, Itaalia ja Kreekamaa). Lõunas on nende eluviis samasugune, nagu meil sügisel, s. o. hulguvad mööda jõeorgusid, aasasid ja luhtasid, enamalt jaolt varreste ja rästastega segi.

Miks armastame kuldnokka?

Kuldnokk on väga kasulik lind. Kasu toob ta määratu hulga tõukude, röövikute, liblikate, põrnikate ja ussikeste hävitamisega. Peaasjalikult hävitab ta aga tigusid. Üks kuldnokkade sõber ja nende elu-olu tundja arvestas välja mitmeaastase tähelepanemise järele, et kuldnoka-paar (2 vana lindu ja 5 poega) päevas enam kui 360 suurt rammusat tigu nahka paneb. Keeduvilja aed-

nikud teavad väga hästi, mis kahju need neile toovad, seepärast püüavadki nad oma aedadesse kuldnokki, tiguude kurjemaid vaenlasi, suuremal arvul pesitama meelitada, neile pesakaste üles seades. Ka nii väga kahjulikke maisitikaid ja nende rasvaseid tõuke kui ka pikkade tundlatega (katsumissarvedega) põrnikaid, kelle hulgas mõned metsale õige kahjulikud, koristab kuld-nokk ära.

D. Kaigorodov.

18. Loomade äpardusi.

Uputus.

Kevad on valmistanud metsaelanikele palju häda. Lumi sulas kiiresti; jõed jooksid kallastest välja, ujutades üle kaldad. Mõningais paikkondades on lausa uputus! Igalt poolt saame teateid uputuse ohvreist. Enim küll on saanud kannatada jänesed, mutid, põldhiired ja teised loomakesed, kes elavad maa peal ja maa all. Vesi valgus nende elamuisse. Loomakestel tuli kottu põgeneda. Igaüks püüdis end uputusest päästa, kuidas võis.

Väike karihiir kargas urkast ja ronis põõsa otsa. Istub nüüd vaeseke põõsa otsas ja ootab, millal vesi alaneb. Tal on hirmus rõhutatud nägu, sest ta on näljane.

Mutt peaaegu et ei lämbunud oma maa-aluses lossis, kui vesi ujutas üle kalda. Ta tuli maapõuest välja ja, veest üles sukeldunud, ruttas ujudes otsima uut kuiva peavarju. Mutt on tubli ujuja. Ta pidi ujuma mõni sada meetrit, enne kui jõudis ronida kaldale. Ta on väga rahul ja õnnelik, et ükski kiskjaist lindudest polnud vee pinnal märganud tema läikivat musta karusmantlit. Kaldale roninud, ta otsis uue kuiva koha ja asutas sinna siis endale uue maa-aluse lossi, kuhu ta varsti kadus; muidugi asus ta kohe uude korterisse elama.

Jänes puu otsas.

Aga vaadake, mis lugu juhtus jänesega. Jänes elas saarekesel, mis asus keset laia jõge. Öösiti ta näris noorte puude koort, aga päeval peitis enda põõsastesse, et ei puutuks silma reinuvaderile ega inimesele.

See oli veel üsna noor ja rumal jänes.

Ta ei pannud tähelegi, et jõgi saarekese ümbert lõhkus suure mürinaga jääd.

Sel päeval magas jänes põõsa all rahulikku õiglase und. Päike soojendas teda, ja kõõrdsilm ei märganudki, kuidas vesi jões hakkas kiiresti tõusma. Ta ärkas alles siis, kui tundis, et kasukas on altpoolt juba läbimärg.

Kargas üles — aga ümberringi juba igalpool vesi.

Uputus algas. Tehes märjaks ainult käpad, jänes pani plagama saarekese keskpaika, kus oli veel kuiv.

Kuid vesi jões tõusis kiiresti. Saareke jäi ikka vähemaks ja vähemaks. Jänes kargles ühest otsast teise. Ta nägi, et varsti terve saareke kaob vee alla, kuid ei julgenud karata külmadesse voogudesse: ta ei oleks suutnud ujuda üle vihaselt mässama löönud jõe.

Nii möödus päev ja terve öö.

Järgmisel hommikul paistis veest välja ainult tibatilluke osa saarekesest. Sel lapikesel kasvas kuivanud jändrikpuu. Hirmunud jänes jooksis ümber selle jämeda tüve.

Kolmandal päeval oli vesi tõusnud juba puuni. Jänes hakkas hüppama puule, kuid kukkus iga kord tagasi ja patsatas vette.

Viimaks tal õnnestus hüpata jämedale alumisele oksale. Jänes jäi oksale istuma ja kannatlikult ootama uputuse lõppu: vesi enam jões ei tõusnud.

Näljasurma ta ei kartnud: vana puu koor oli küll väga kore ja mõru, kuid söögiks siiski kõlvuline.

Palju hirmsam oli tuul. Ta kiigutas puud nii tugevasti, et jänes suutis end suuri vaevu hoida oksal. Ta oli nagu madrus laevamastil: oks ta all õõtsus nagu purjepeel, all aga jooksis külm, sügav vesi.

All, mööda laia jõge, ujusid puud, palgid, oksad ja õled ning loomade laibad, mida jõgi kandis vooluga kaasa.

Vaeneke värises üleni hirmust, kui tast ujus mööda tasakesi lainetel õõtsudes teine jänes. Ta oli käppadega takerdunud hagudesse ja ujus nüüd, kõht ülespidi, väljasirutatud jalad kanged, ühes hagudega edasi.

Kolm päeva istus jänes puu otsas. Lõpuks alanes vesi ja ta hüppas puu otsast maha.

Orav paadis.

Kalur oli pannud mõrrad sisse, et suurveest üleujutatud luhtadel püüda latikaid. Ta püüdis hoolikalt paadiga sõuda läbi veest välja ulatuvate põõsaste vahelt.

Vaevalt ta oli jõudnud põõsal märgata mingisugust imelikku, pruunikat seent, kui see seen hüppas — ja kalurile otse paati. Paadis selgus, et see oli läbimärg pulstunud karvaga orav.

Kalur sõidutas ta kaldale. Orav kargas paadist silmapilk välja ja jooksis metsa. Kuidas ta sattus põõsale, keset vett ja kui kaua ta seal oli kükitanud, ei tea keegi öelda.

(M. Nurmik. „Kevad“.)

19. Elu ärkab vees.

Tiigis.

Tiik ärkas ellu. Konnad jätsid oma talvised sängid mudas, heidavad marja — kudevad ja kargavad veest kaldale.

Vesilik aga vastupidi tuli praegu just kaldalt tagasi vette. Vesilik on mustjas-ruugevärviline, pika sabaga,

sarnleb enam sisalikuga kui konnaga, seepärast nime-tataksegi teda ka veesisalikuks. Talveks ta läheb tiigist metsa ja magab seal niiskes samblas puu juurte all. Ka kärnkonnad on juba talveuinakust ärganud ja kudevad. Konnakudu ujub vees sülditaoliste tompu-dena, rakuline nagu kärg, aga igas rakukeses või mulli-keses on must täpp. Kärnkonnal on aga kõik marjad paelakesel, paelakesed on aga kinnitatud veealuste tai-mede külge.

Puruvanakesed.

Jões poevad veest läbi jääaukude välja kohmakad hallid vastsed. Nad ronivad kaldale, vabastavad endid oma veidraist tuppelist (tuped on valmistatud kas liiva-terakesist, männiokkaist, teokarpidest, rohukõrtest või väikestest kivikestest jne.) ja muutuvad tiivulisiks, pee-niks ja saledaiks, mitte kärbseiks ega liblikaiks, vaid puruvanakesiks. Kerged, pikatiivalised, nad ei või veel lennata: nad on veel nõrgad. Neile on vaja päi-kest. Nad lähevad jalgsi üle silla. Neid tallavad möö-daminejad, tallavad hobused kapjadega, tallavad sõidu-kite rattad. Neid nokivad agarasti varblased. Aga nad lähevad ikka ja ikka edasi — neid on tuhandeid, tuhan-deid, tuhandeid.

Mida tegid kalad talvel.

Ka kalad magasid talvel. Särg, roosärg, turvas, säinas — kõik särje sugulased; kiisk ja haug talvitasid suurte parvedena kõige sügavamatel kohtadel. Karbi-kalad ja latikad — lahtedes, kus kasvab hundinuie. Kivikalad — ründid ja viidikad — magasid liivase põh-jaga aukudes. Koger magas talve läbi muda sisse kaevunult.

Valju pakasega seal, kus jää sees polnud jääauku, kalal puudus õhk ja ta pidi lämbuma. Talve üle elanud kalad ärkasid oma tarretusest, tulid aukudest välja ja hakkasid kudema. (M. Nurmik. „Kevad“).

20. Esimesed lilled.

Vaevalt oli lumi lahkunud, vaevalt jää kadunud ja maa sulanud, kui meie kaasikuäärsete põõsastikkude all ilmuvad pisikesed, sinakate, kollakate ja valkjate õitega lillekesed. Need on sini- ja külmalilled. Nad mõlemad on teineteisega ligidalt sugulased, kuid nädalapäevad varasemad on sinililled.

Millise heameelega teretab sinilill ärkavat loodust; millise rõõmuga näeme sinilillekesi! Tahtmata sirutame käe ta järele, et teda murda ja koju viia, näidata teistele kui tõetunnistust, et kevad on tulnud. Ta uhke ülisinine õiekroon on silmale armas vaadata, kui loodus on alles ehtimata, kui külmad veel täiesti pole lahkunud. Külma tunneb sinilill ja seepärast on tal kasukas ligi võetud: ta lehed on karvased ja lähevad aegamööda ikka tihedamaks nagu nahk ja surevad alles teisel kevadel. Et ta lehed on maksakujulised, siis arvati, et neil lehtedel on imejõud, mis maksahaiguste vastu abi andvat. Sellest lehtede kujust on lill saanud endale ka maksalille nime. Mõnel pool kutsutakse teda ka külmalilleks. Kuid külmalilled ehk ülased on ta poolõed ja hakkavad pisut hiljemini õitsema. Nende asukoht on enam-vähem vesisemad lehtpuumetsa-alused, kus nad aprillis ja maikuu alul õitsevad.

Juba sügisel, kui kõik lilled unevoodisse pugesisid, läks ka ülane puhkama. Kohav kaasik kinkis talle oma lehkava lehestiku, lepik lisas lehti juure, ja haavad andsid oma laiad värisevad lehed kattedeks peale. Maa seest ta imes mahla oma tugeva juure sisse, isegi uue kasvu

kõigi lehtede ja õielootega ajas ta poolest saadik maapinna ligidale: kõik oli kevadeks valmis. Ja nii pea kui maapind sulas, puges vars üles, lükkas lehed eest ära, sirgus pisut pikemaks, ja lill ajas õie lahti, etkõigile siis kevadet kuulutada, kui ilmad alles on külmad. Ülane teab: kes hommikul varakult tahab töösse minna, peab õhtul kõik valmis panema!

E. Peterson.

21. Linavästrik.

Rõõmus linnuke.

Kohavad kevadised veed, ning selle kohina sekka kajab väikese armsa linnukese — linavästrikü rõõmus, hõbedane hääl. Alles mõni päev tagasi jõudis ta meile soojalt maalt, ning nüüd lööb ta lustikalt oma lugu, päikesest soojendatud puuriidal. Korraga tõusis lind lendu, tegi osava järsu pöörangu õhus ning istus jälle oma endisele kohale tagasi, püsimate oma sabaga üles ja alla võngutades: „Tsi-si, tsi-si!“ kostab rõõmsalt puuriida otsast: vist mokka mööda oli talle see suur läikiv kärbes, kelle praegu kinni püüdis; see oli üks neist kärbestest, kes varasel kevadel alati ilmuvad puumajade seintele, aedadele ja puuriitadele päikesepaistele. Aga ennäe, seal kitsal liivaribal, otse vee ääres, jookseb teine linavästrik; ta ajab kihulast taga, kes märja liiva kohal õhus tantsib. Uskumatu kiirusega sibab ta joostes oma jalgadega; kuid vaevalt ta on seisatama jäänud, kui otsekohe sabaga vibutama hakkab.

Kumb isa, kumb ema?

Linavästrikü välimus on muidugi kõigile tuttav. Paljudel kordadel oleme seda kena lindu näinud, ning enamasti ikka vee ligidal, oja või jõe kallastel, mis tema armsamad viibimiskohad. Sulekarva poolest läheb lina-

västrikuemand isalinnust vähe lahku; mõlemil on pea ühtemoodi kirju valget-musta-halli karva ülikond; ainult must manisk kaela all on emasel väiksem.

Iseloomu poolest on linavästriku haruldaselt elav ja liikuv. See lind istub vagusalt ainult siis ega vehi oma sabaga, kui ta oma laulu laulab, mis küll lihtne on ja vähekõlav, aga õieti rõõmus ja elav. Sagedasti laulab lind ka lendamisel, või siis, kui putukaid püüab, kes on ta ainsamaks toiduks.

Sõda röövlitele!

Linavästrikuul on leppimatu vaen röövlindude vastu, keda ta haruldase viha ja julgusega taga ajab. Silmab ta lähedal mõnd kulli, siis kihutab talle järele, ise kõigest hingest „tsisitades“. Tema kisa peale lendavad kõik ümberkaudsed linavästriku kokku ning hirmsa lärmiga vuhisetakse nüüd põlatud röövlile järele, kuni nad ta oma piirkonnast on välja kihutanud. Väga sagedasti löövad tagaajajate hulka ka pääsukesed ja muud linnud.

Hoolitsejad vanemad.

Linavästriku pesitavad harilikult puuriitades, õõnsais kaldaäärseis pajudes, sillaalustel ristpuudel jne. Emalind muneb 6—8 muna, mille heledat, valkjat põhivärvi tillukesed hallid laigud katavad. Poegi haudub ainult emalind, nende söötmisel avitab teda aga ka isalind; oma väikeste vastu näitavad mõlemad linnud palavat ning — tõega öeldud — liigutavat armastust üles. On teada juhtumeid, kus linavästriku-paar, kes pesa ehitanud jõekalda lähedal seisva lodja või mõne jõelaeva peale, oma poegi ka siis maha ei jätnud, kui laev teisale sõitis.

Ühest pesakonnast on vähe!

Linavästriku hauduvad suve jooksul harilikult kaks või isegi kolm pesakonda poegi välja. Sügise eel heidavad kõik linnud ühte ning hakkavad rändajaelu elama, põlde, luhti, keeduvilja-aedu mööda luusides, ööseks endid aga metsapuhmastikku või jõe, järve kallastele kõrkjatesse peites. Ühele salkkonnale liitub aegajalt teisi juure, ning viimaks — kui esimesed sügisesed külmad algavad — jätavad need armsad linnud, kes põhjamaa loodust nii elustavad, meid maha, kuni kevad meil jälle valla pääseb...

Et linavästriku ennast ainult putukate ja nende tõukudega toidab, siis on ta kahtlemata kasulik lind.

D. Kaigorodov.

A - 7693
Kodulugu

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01108583 6

Hind 40 senti